

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede

Tea Šentjura

Mentorica: doc. dr. Maja Bučar

DRUŽBENO OKOLJE IN TEKSTILNE DELAVKE V JUŽNI AZIJI:
PRIMER ŠRI LANKE

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

KAZALO:

Seznam tabel in kratic.....	2
Predgovor.....	3
1. Uvod.....	5
1.1. Hipoteza.....	6
1.2. Metodologija.....	7
1.3. Struktura naloge.....	7
2. Determinante časa in okolja.....	9
2.1. Razvoj tekstilne in oblačilne industrije.....	9
2.1.1. Razvoj tekstilnega sektorja na Šri Lanki.....	10
2.1.2. Narava tekstilne in oblačilne industrije.....	12
2.2. Zgodovina in pomen MFA v mednarodni trgovini.....	13
2.3. Ženska delovna sila v tekstilnem sektorju.....	16
2.4. Značilnosti dela v tekstilnem sektorju.....	17
2.5. Politični razvoj Šri Lanke po osamosvojitvi.....	18
2.5.1. Politika, ženske in diskriminacija na Šri Lanki.....	20
2.5.2. Delavska zakonodaja.....	21
2.6. Družbeno okolje.....	22
2.6.1. Kastni sistem in ideja čistosti.....	23
2.6.2. Ljudje in družba.....	24
2.6.3. Družina.....	25
2.6.4. Izobrazba.....	26
3. Trenutni položaj tekstilnega sektorja in delavke v njem.....	27
3.1. Gospodarstvo Šri Lanke in tekstilni sektor danes.....	27
3.2. (Ne)Zaposlovanje žensk.....	28
3.3. Ženske v tekstilnem sektorju.....	29
3.3.1. Neformalni del tekstilnega sektorja.....	30
3.3.2. Formalni del tekstilnega sektorja.....	32
3.3.3. Tovarne oblačil.....	33
3.3.4. Delavke na domu.....	35
3.3.5. Delavke v tovarnah tekstila.....	36
3.3.6. Delavke na ročnih statvah.....	38
3.3.7. Odpuščene delavke.....	39
4. Izzivi prihodnosti.....	41
4.1. Posledice opuščanja MFA.....	43
4.2. Vpliv ukinitve MFA na Šri Lanko.....	45
4.3. Zadnji poskusi preprečiti ukinitve kvot.....	47
5. Zaključek in ovrednotenje hipoteze.....	50
6. Literatura in viri.....	52
7. Priloga 1: Primerjava HDI.....	54
Priloga 2: Primerjava nekaterih socialnih faktorjev.....	55

SEZNAM TABEL IN KRATIC

➤ Seznam tabel:

- Tabela 1. : Struktura izvoza Šri Lanke za leti 1948 in 1996.....str.11
- Tabela 2. : Struktura izvoza Šri Lanke (1997-2002).....str.12
- Tabela 3. : Ekonomska vloga tekstilno predelovalne industrije na Šri Lanki (1980- 2000).....str.13
- Tabela 4. : MFA kvote za oblačila v 1997.....str. 27
- Tabela 5. : Stopnja nezaposlenosti po spolu.....str. 29
- Tabela 6. : Indeks človeškega razvoja (HDI) za Šri Lanko in nekatere ostale azijske države.....str. 54
- Tabela 7. : Primerjava nekaterih socialnih faktorjev.....str. 55

➤ Seznam kratic:

CIA	Central Intelligence Agency – Ameriška obveščevalna agencija
DVR	Države v razvoju
EU	Evropska unija
EIU	Economic Intelligence Unit
EPZ	Export – Processing Zone – Območje pospeševanja izvoza
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade – Splošni sporazum o carinah in trgovini
GSP	General System of Preferences – Splošni preferenčni sistem
ILO	International Labour Organisation – Mednarodna organizacija dela
IMF	International Monetary Fund – Mednarodni denarni sklad
MFA	Multi Fibre Agreement -
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development – Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj
OZN	Organizacija združenih narodov
UNIDO	United Nations Industrial Development Organisation – Organizacija ZN za industrijski razvoj
WTO	World Trade Organisation – Svetovna trgovinska organizacija
ZDA	Združene države Amerike

PREDGOVOR

V svoji diplomski nalogi bom poskusila poiskati stične točke med dvema zelo različnima in hkrati zelo povezanima svetovoma. Enega smo ljudje ustvarili samo z našim združevanjem v skupnosti, družbe, in je latenten vsem narodom, skupnostim, državam, ... gre za družbeni sistem vrednot, verovanj, praks, skupek značilnosti osnovnih družbenih enot – družin, odnosov med posameznikom in družbo, navsezadnje pa tudi odnosov med samimi družbami. Zaradi lažjega razumevanja, pomanjkanja prostora in zaradi same narave te diplomske naloge bom ta svet, ta čudoviti svet barv, pestrosti, različnosti in drugačnosti poimenovala tako kot ga študentje mednarodnih odnosov poznamo, gre za družbeno okolje in kulturo v najširšem pomenu besede znotraj različnih držav in regij.

Na drugi strani pa me zanima svet, za katerega lahko z mirnejšim srcem rečemo, da smo si ga zavestno ustvarili sami, vzporedni svet, ki smo ga morali ustvariti, da bi preživel. Svet, ki bi nam naj, in nam v določeni meri tudi je, olajšal življenje in sporazumevanje tako med posamezniki kot med državami in regijami in ki je v določenih točkah popolnoma izgubil na prvotnem smislu, ter za katerega se vse bolj zdi da je zaživel neko povsem svoje, od vsake volje ločeno življenje, in ki lahko vsakega, ki se mu dovolj približa zasvoji s svojimi principi. S svojo neverjetno sistematizirano logiko mu je uspelo iz stvarnika, gospodarja, človeka, narediti hlapca, hlapca pa za gospodarja. Govorim o trgu, ki je v mojih očeh en sam, nacionalni, mednarodni, denarni, surovinski, trg dela,Tudi za ta svet bom uporabila splošno priznana termina mednarodna trgovina in svetovno/globalno/regionalno gospodarstvo.

Ta dva svetova se zdita daleč vsak k sebi, hkrati pa nam je vsak trenutek ob naših vsakodnevnih opravilih popolnoma jasno, da sta tudi izjemno povezana in prepletana.

S perspektive teh dveh svetov bom imela pred očmi eno samo osebo. Osebo, ki zares obstaja in ki zaradi mnogih značilnosti in dejavnikov reprezentativno predstavlja družbeno skupino na katero se v svoji nalogi osredotočam, torej ženske zaposlene v tekstilni industriji in sicer v državi, ki bo zaradi tega služila kot študija primera - Šri Lanka. Tako bom ugotovitve in teoretične predpostavke sproti predstavljala na primeru ene države in enega dela prebivalstva – delavk v tekstilni industriji. Za ta način sem se

odločila zato, ker sem med svojim študijem ugotovila, da študentje vse prevečkrat pozabljamo, da za vsemi temi številkami, besedami, teorijami, sporazumi, ukrepi in politikami stojijo življenja ljudi, takšnih kot sem jaz in kot ste vi in usode narodov, nič slabših ali boljših kot je Slovenija. Ampak študentje smo vsaj tu in tam še radovedni in se nam odpirajo različni svetovi dožemanja, mišljenja in delovanja, precej bolj me skrbijo vladajoče elite, ki živijo v svojem malem, nepredušno zaprtem, idealnem svetu, do katerega ni nikoli zavel veter agonije življenja ali eksistenčne stiske.

Ko bom predstavljal ovire in priložnosti za delavke na Šri Lanki, preteklost in potencialno prihodnost tekstilne industrije, zgodovino in položaj ženske v okolju tako drugačnem od našega, bom mislila na mojo šri lanško "mati", delavko v tekstilni industriji, kako se je znašla v takšnem položaju in kaj jo verjetno čaka v prihodnosti. Ta ženska se imenuje Ranjani, in tako kot bi vam ona ob vstopu v njeno hišo na Peradeniya Road v Kandyu s širokim nasmehom rekla: »Ayubowan«, vam jaz ob začetku moje diplomske naloge z nasmehom pravim: »Dobrodošli«.

1. UVOD

Šri Lanka je bila v zadnjih desetletjih velikokrat predstavljena kot zgled ostalim državam v razvoju, zaradi svojih dosežkov na področju človeškega razvoja pa še posebej izstopa v kontekstu južne Azije¹. Ta otoška država ima petdesetletno tradicijo cvetoče demokracije s politično pluralnostjo, svobodo tiska in neodvisnim sodstvom. Kljub temu, da je dosegla visoko stopnjo pismenosti, nizko stopnjo rodnosti, nizko stopnjo umrljivosti dojenčkov, široko enakost spolov, napredovala v ekonomskih reformah, pa še vedno ostaja na dnu seznama držav z nižjim srednjim dohodkom. Poleg tega pa statistični podatki zadnje čase kažejo, da ima precej večje težave s trajnostnim razvojem, kot je kazalo še pred nekaj leti. Po več kot dvajsetih letih državljanske vojne se še vedno poskuša dokopati do trajnega miru, kar je vsekakor velika ovira pri oblikovanju in uresničevanju razvojnih politik. Po podatkih Svetovne banke približno 30 odstotkov ruralnega prebivalstva še vedno živi pod mejo revščine², od osmih milijonov aktivne delovne sile, naj bi jih bilo skoraj milijon zaposlenih v tekstilnem sektorju. Kot večina držav, je tudi Šri Lanka podpisnica ILO konvencij številka 87 in 98, ki govorita o svobodi združevanja delavcev, pravici organiziranja in pravici do kolektivne pogodbe, vendar pa so zaradi neizvajanja delavskih zakonov, kršenja temeljnih pravic, nasilja in zastraševanja delavcev, te pravice nenehno ogrožene.

Ukinitev kvot po Multi Fibre Arrangementu (MFA), predvidena za leto 2005 bo prinesla pomembne spremembe v obsegu in strukturi tekstilne in oblačilne industrije v državah v razvoju (v nadaljevanju DVR). Poleg tega se zaradi procesov modernizacije spreminja način življenja, prihaja pa tudi do pomembnih sprememb na področjih tehnologije, razvoja človeških virov in družbenega okolja .

Liberalizacija svetovnega trga tekstilnih izdelkov prinaša DVR, katerih pomemben del izvoza tvori ravno ta panoga, mnogo izzivov. Še zlasti bodo posledice pomembne za ženske, ki predstavljajo večinsko delovno silo v tekstilni industriji.

¹ Glej: Priloga 1 (Primerjava HDI) in Priloga 2 (Primerjava nekaterih socialnih faktorjev)

² Department of Census and Statistics, Sri Lanka: Ljudje pod uradno mejo revščine so tisti, ki živijo v gospodinjstvih, katerih realna per capita mesečna poraba je manj kot 1423 šrilanških rupij (2002). <http://www.statistics.gov.lk/index.asp> (12.8.2004)

Problem, ki me zanima in bi mu v svoji diplomski nalogi rada prišla bolj ali manj do dna je ugotoviti, kaj vse je vplivalo na to, da so ženske v tekstilni industriji na Šri Lanki danes v takšnem položaju v kakršnem so, kakšen sploh ta položaj je, predvsem pa česa se morajo te ženske bati v prihodnosti oziroma kakšni so načini, da se lahko s temi izzivi čim lažje in čimbolj učinkovito spopadejo. Če se izrazim malo bolj poetično, kdo so glavni akterji in najmočnejše sile, ki bodo obarvali stekla očal prihodnosti tekstilnim delavkam na Šri Lanki in v kakšno barvo?

1.1. Hipoteza

Glede na dosedanje izkušnje z ekonomsko politiko GATT-a (General Agreement on Tariffs and Trade) in WTO-ja (World Trade Organisation) lahko predvidevamo, da do popolne liberalizacije trga tekstilnih izdelkov ne bo prišlo. Prav tako so ne glede na stopnjo globalizacije, razvoj regionalnih trgovinskih blokov ter ne glede na vse večjo moč in vpliv transnacionalnih korporacij, države še vedno zelo pomemben akter. Če želijo, in ker predvidevam da se države v svojem delovanju obnašajo racionalno, lahko trdim da se ne samo želijo, temveč morajo trajnostno razvijati, morajo v svojem globalnem obnašanju upoštevati svoje lastne značilnosti in danosti, v aktivnostih na področju notranje politike pa uspešno prenašati svetovne spremembe v svoje lastno družbeno okolje, kateremu pa so neposredno podvrženi tudi tisti, ki dejansko o teh stvareh odločajo, tako imenovani »decision makerji«. Torej bodo za prihodnost delavk v tekstilnem sektorju na Šri Lanki pomembnejši izzivi modernizacije, razvoja človeških virov in družbeno okolje.

Moja hipoteza je, da je ravno družbeno okolje tisto, ki determinira vlogo in položaj žensk v tekstilnem sektorju³ na Šri Lanki. Na vsakodnevno življenje šrilanške tekstilne delavke bodo v njeni prihodnosti poleg tradicionalnih in religioznih vrednot ter njihovih značilnosti, ki spremembam niso bile nikoli preveč naklonjene, najbolj vplivale nacionalne družbene in socialno-politične spremembe. Večja liberalizacija mednarodnega trga je omejenega pomena za preživetje teh žensk in njihovih družin.

³ Ko govorim o tekstilnem sektorju mislim tako na tekstilno kot oblačilno industrijo; kadar želim poudariti razliko med njima ju navajam ločeno.

1.2. Metodologija

Metodologija diplomskega dela bo temeljila predvsem na analizi že opravljenih raziskav, različnih lokalnih in globalnih virih (OZN, Skupina Svetovne banke...), tako kvalitativnih kot kvantitativnih. Poskusila bom uporabiti čim več primarnih virov, teoretični del pa bo seveda zahteval tudi obširno analizo sekundarnih in statističnih virov. Bistvo naloge temelji na študiji primera, in sicer bo predmet te študije Šri Lanka.

Ker sem idejo za diplomsko nalogo dobila med delovnim obiskom Šri Lanke, kjer sem preživela dva meseca in sodelovala pri različnih projektih organizacij kot sta Oxfam in Service Civil International, ter v okviru PAFFREL (The People's Action for Free and Fair Elections) na parlamentarnih volitvah 5. decembra 2001 sodelovala kot mednarodna opazovalka, bom uporabila tudi lastne izkušnje in opazovanja, ki sem jih imela priložnost izkusiti iz prve roke. Vsekakor se zavedam znanstvene nezadostnosti takšnega "opazovanja z udeležbo", saj si teh izkušenj nisem nabirala z namenom odgovoriti na vprašanja ki si jih postavljam v nalogi, tudi nisem sistematično in nepristransko zbirala in urejala podatkov, temveč je ta izdelek nastal kot posledica te izkušnje in na nek način predstavlja mojo zahvalo ženskam na Šri Lanki, ki so me sprejele medse, z menoj ravnale kot s sebi enako in kljub pomanjkanju z menoj delile vse, kar so imele.

1.3. Struktura naloge

Vprašanje, ki se ga v tej nalogi lotevam, je zelo kompleksno in iz prav vsakega elementa bi lahko razvila drugo nalogo. Ker pa me zanima ravno ta prepletenost množice različnih akterjev in perspektiv, ki skupaj tvorijo celotno zgodbo sem se odločila, da jo bom poskusila tudi povedati kot zgodbo. Od začetka do konca.

V prvem delu naloge se bom ozrla v preteklost in poskušala predstaviti glavne akterje, procese in okoliščine, ki so sploh pripeljale do tega, da se tukaj in zdaj sprašujem o odnosu med svetovnim trgovim tekstilnih izdelkov, družbenim okoljem na Šri Lanki in prihodnostjo tekstilnih delavk v tej državi. Ukvarjala se bom predvsem z razvojem panoge ter političnim in družbenim okoljem na Šri Lanki do sedaj.

Osrednji, drugi del bo posvečen ugotavljanju trenutnega stanja. V tem delu bo največji poudarek na analizi položaja, kakršnega imajo v družbi, na trgu dela in na globalnem trgu tekstilnih izdelkov šrilanške delavke danes.

V tretjem delu bom poskusila nakazati nekaj po mojem mnenju najpomembnejših izzivov, ki čakajo državo, tekstilno industrijo in ženske v njej v globalnem svetu tretjega tisočletja.

Zadnji del bo posvečen ovrednotenju hipoteze, predstavljene zgoraj, njeni potrditvi, zavrnitvi ali prilagoditvi. V tem delu bom tudi povzela glavne ugotovitve in oblikovala zaključek tega dela, ki v sebi nosi tudi simbolni pomen zaključka nekega obdobja in iniciacijo v drugega.

Moram pa poudariti, da je struktura, kompleksnost in morda ne zadostna poglobljenost v eno samo podrobnost ali točko, odraz mojega dožemanja študija mednarodnih odnosov, katerega čar je ravno v njegovi raznovrstnosti, pestrosti in širini, in ki te na koncu koncev nevede pripelje do tega, da vidiš celotno sliko, pa se včasih vseeno še kaj skrije pogledu. Po mojem mnenju je znanost o mednarodnih odnosih, ne glede na to, kako terminološko morda to ni več pravilno poimenovanje njene vsebine, temeljna veda o sodobni družbi, današnjega tako zelo soodvisnega sveta, še zlasti z vidika odnosov sever - jug. Tako se tudi v svoji nalogi morda na nekaterih mestih navidezno oddaljujem od čistega predmeta naloge, vendar menim, da so takšni deli zelo pomembni za pravilno in celostno razumevanje problema tekstilnih delavk na Šri Lanki – za pogled, ki zaobjema celotno sliko.

2. Determinante časa in okolja

Nikoli se nič ne zgodi kar tako. Vsaka stvar, situacija, misel, ideja, je posledica nečesa. Zato je tudi za razumevanje sedanjosti in predvidevanje prihodnosti potrebno poznati in razumeti preteklost. Tako bom najprej osvetlila razvoj temeljnih procesov in okoliščin ter zgodovino glavnih akterjev moje zgodbe o tekstilnih delavkah na Šri Lanki. Vendar pa ne bom mogla začeti popolnoma na začetku, to je že prva omejitev te diplomske naloge. Preskočiti bom na primer morala zgodovino Šri Lanke pred osamosvojitvijo od Velike Britanije leta 1948, ravno tako se ne bom mogla poglobljati v zgodovino tekstilne industrije in njene značilnosti pred selitvijo te panoge v države v razvoju, v svetovno trgovino pred drugo polovico 20. stoletja ali v izkušnje tekstilnih delavk drugod po svetu. V tem poglavju se bom najprej lotila razvoja tekstilne industrije od selitve panoge v države, bogate z relativno poceni delovno silo, analizirala bom politično okolje na Šri Lanki od osamosvojitve dalje in v kontekstu družbenega okolja predstavila položaj žensk v zadnjih petdesetih letih.

2.1. Razvoj tekstilne in oblačilne industrije

Za tekstilno in oblačilno industrijo velja, da sta tipični globalni in t.i. "footloose" industriji. Pravzaprav sta bili prvi predelovalni industriji, ki sta dobili globalno dimenzijo in sta najbolj geografsko razpršeni med vsemi industrijami tako v razvitih državah, kot tudi v državah v razvoju. Izdelava tekstila in oblačil se je najprej razširila iz Evrope in ZDA na Japonsko v 50.-ih letih, v Južno Korejo, Tajvan in Hong Kong v 60.-ih, potem pa na Kitajsko, JV Azijo in Šri Lanko v 80.-ih. V 90.-ih so se izvozno naravnanim izdelovalkam oblačil pridružili še Vietnam in južnoameriške države. Čeprav so azijske države še vedno glavni izvozniki oblačil v države OECD, se kažejo znaki povečane regionalizacije te panoge. Narašča namreč intra-azijski trg, kot tudi trgovina med severnoameriško in latinsko regijo. Poleg tega postajajo države vzhodne Evrope in države kot so Tunizija, Maroko in Turčija vse pomembnejši ponudnik na zahodnoevropskem trgu (Gereffi 1994,1999; Mortimore 1999 v Knutsen 2003).

Tako v razvitih kot tudi v DVR je bila tekstilna industrija podvržena različnim oblikam državnega posredovanja. Njena pomembnost izhaja iz njene glavne značilnosti, to je

pospeševanje zaposlovanja in izvoza, ter ključne vloge, ki jo je v večini držav igrala v začetnih fazah industrializacije. Ker je tekstil osnovna dobrina in povsod obstaja veliko domače povpraševanje, je bila ta panoga pogosto jedro uvozno substitutivne politike v DVR. Za te pa je velikega pomena tudi zaradi svojega zaposlitvenega potenciala in netežavne vzpostavitve panoge z majhnimi vložki. V primerjavi z razvitimi državami, kjer tekstilna industrija upada, je le-ta zelo pomembna za DVR, saj v nekaterih državah predstavlja tudi polovico celotnega proizvoda države.

2.1.1 Razvoj tekstilnega sektorja na Šri Lanki

Gospodarstvo Šri Lanke, kot se je razvilo v kolonialnem obdobju, je bilo pogosto prikazovano kot primer "par excellence" izvoznega gospodarstva - gospodarstva, ki je bilo močno odvisno od omejenega števila primarnih produktov. Tržno usmerjene reforme, ki so se začele leta 1977 in so trajale naslednjih dvajset let, so dramatično spremenile to kolonialno izvozno strukturo.

Izvoz industrijskih izdelkov je na Šri Lanki med leti 1978 in 1997 rasel na letni ravni 20%, kar je dvignilo njihov del v celotnem izvozu s 5% na 70%. Domači izvoz je narasel s 3% v poznih 70-ih na 72% v sredini 80.-ih let. Preko 70% celotnega povečanja dodane vrednosti proizvodnje v tem obdobju je izviralo iz izvozno usmerjene produkcije. (Athukorala, 2000)

S temi spremembami je Šri Lanka sedaj klasificirana kot ena od štirih držav izven Vzhodne Azije (poleg Čila, Argentine in Urugvaja), ki je dosegla jasno preusmeritev politike od uvozno-substitutivne v izvozno usmerjeno industrializacijo.

Tabela 1- Struktura izvoza Šri Lanke za leti 1948 in 1996

Proizvodi	Odstotek celotnega izvoza	
	Leto 1948	Leto 1996
Kmetijski proizvodi	96.6	23.5
Čaj	63.1	15.0
Kavčuk	15.1	2.5
Izdelki iz kokosa	17.8	2.7
Ostali kmetijski proizvodi	2.7	3.2
Dragi kamni	-	2.1
Živalske kože	0.7	-
Industrijski proizvodi	0.4	73.4
Oblačila	-	41.8
Tekstil	0.3	1.3
Naftni proizvodi	-	2.5
Diamanti	-	3.8
Usnje, guma, les	-	10.1
Ribe in prehrabeni proizvodi	-	2.3
Stroji	-	3.8
Ostalo	0.1	1.0
Skupaj	100.0	100.0

Vir: Unraveling the MultiFibre Agreement (2001) ⁴

Izvoz je močno koncentriran na tekstilni sektor, torej tekstilno industrijo in industrijo oblačil (Tabela 2). V začetku 90.-ih let so ti proizvodi prevzeli prvo mesto, do takrat prevladujočem izvoznem produktu – čaju. Sicer pa je od poznih 80-ih opazno narasel izvoz ostalih delovno intenzivnih izdelkov, kot so: električni in elektronski proizvodi, usnjeni izdelki, keramika, obutveni izdelki, igrače, plastični izdelki ter dragi kamni in nakit.

⁴ http://www.cleanclothes.org/legal/01-10_mfa.htm (26.8.2004)

Tabela 2 – Struktura izvoza Šri Lanke (1997-2002)

Proizvod (vrednost v odstotkih)	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Čaj	15,55	16,45	13,69	13,05	14,66	13,89
Kavčuk	1,71	0,93	0,73	0,73	0,51	0,56
Izdelki iz kokosa	1,89	1,29	2,02	1,56	0,99	1,00
Tekstilni izdelki	46,14	49,12	32,73	53,11	52,01	48,91
Dragi in poldragi kamni	4,95	2,42	2,87	3,21	3,27	6,39
Ostali izvozni proizvodi	29,76	29,79	47,94	28,53	28,55	29,25
Celoten izvoz	100	100	100	100	100	100

Vir: Sri Lanka Customs - Composition of Exports (2002)⁵

Tuje neposredne investicije so igrale glavno vlogo v ekspanziji izvoza industrijskih izdelkov. Delež tujih podjetij v celotnem izvozu izdelkov je narasel iz 24% v letu 1977 na preko 80% v sredini 90-ih let. Izkušnja z izvozno naravnano industrializacijo v okviru tržno usmerjenih reform iz leta 1977 je pokazala, da je preusmeritev v industrijske izdelke iz strukturno šibkih konvencionalnih primarnih proizvodov tej državi omogočila izstop iz neenakih odnosov menjave v svetovni trgovini (Knutsen 2003).

Še zlasti pomembna je oblačilna industrija, ki ni le najhitreje rastoča panoga šri lanške industrije ampak se je tekom zadnjih 10 - 15 let postopoma nadgrajevala iz izvozno naravnane proizvodnje poceni oblačil v izvoz oblačil srednjega razreda in celo modno usmerjenih oblačil visokega cenovnega razreda. Ta panoga je v 80.-ih in 90.-ih dobila 40% celotnih investicij v proizvodnjo. To pa je bilo predvsem posledica naraščajočih carin vzhodnoazijskih držav. Leta 1995 je ta panoga zaposlovala 230.000 ljudi v 750-ih tovarnah, izvoz oblačil pa je leta 2000 predstavljal skoraj 50% celotnega blagovnega izvoza Šri Lanke (Knutsen 2003).

⁵ <http://www.statistics.gov.lk/trade/tab02.htm>

Tabela 3 – Ekonomska vloga tekstilno predelovalne industrije na Šri Lanki (1980 – 2000)

	DELEŽ BDP-ja (%)	DELEŽ IZVOZA (%)
LETO		
1980	3.08	10.27
1985	6.40	21.90
1990	9.60	30.50
1995	9.27	43.46
2000	7.22	49.10

Vir: Centralna banka Šri Lanke, Letno poročilo za leto 2000

2.1.2. Narava tekstilne in oblačilne industrije

Tekstilna industrija je arhetip prve industrijske revolucije 18. in 19. stoletja v Veliki Britaniji. Moč in vpliv, tako ekonomski kot politični, britanske tekstilne industrije v 19. stoletju, sta učinkovito zatrla razvoj domače tekstilne industrije v njenih glavnih kolonijah, vključno s Šri Lanko. Vendar pa to v panogi, ki je zaradi svojih značilnosti izjemno primerna za prve faze industrializacije, ni mogla dolgo trajati. Te značilnosti so bile: zadostovale so enostavne tehnologije in nizko kvalificirana delovna sila, potrebne investicije so bile relativno majhne v primerjavi z drugimi industrijami, vir surovin pa ni determiniral lociranja industrije (transport bombaža in ostalih materialov ni ne drag ne težaven).

Tekstilno industrijo v osnovi sestavljata dva glavna sklopa operacij: priprava sukanca in izdelava blaga. Obe dejavnosti izvajajo podjetja vseh velikosti, od zelo malih domačih podjetij do ogromnih podružnic transnacionalnih korporacij. Dicken v svojem delu *Global Shift* (1999: 285) ugotavlja da je splošni trend v izdelovanju tekstila takšen, da le-to postaja vse bolj kapitalno intenzivno in vse bolj pomembno za velika podjetja. Izdelki tekstilne industrije imajo tri končne sklope uporabnikov, od katerih je najpomembnejša oblačilna industrija, saj porabi približno 50 odstotkov teh izdelkov, poleg nje pa so to še izdelki za dom in gospodinjstvo (pohištveni dodatki, preproge,...) in industrijski proizvodi (npr. oblazinjenje avtomobilov).

Oblačilna industrija je v primerjavi s tekstilno organizacijsko veliko bolj razčlenjena in tehnološko manj sofisticirana. Prav tako je to industrija, v kateri je zelo izrazita podpodobenost (subcontracting). Oblačilna industrija proizvaja zelo raznovrstne in ponavadi hitro spreminjajoče se izdelke, najpomembnejša pa je razlika med standardiziranimi oblačili in modnimi oblačili. Zelo pomembno pa je tudi to, da ima vse večja prevlada velikih podjetij za prodajo na drobno ogromne posledice na organizacijo in geografsko porazdelitev oblačilne industrije. Prav v tej industriji so namreč izrazito vidne verige proizvodnje, ki jih poganjajo kupci (buyer-driven).

2.2. Zgodovina in pomen MFA v mednarodni trgovini tekstilnih izdelkov

V globalnem preoblikovanju tekstilne industrije so bile politike posameznih držav zelo pomembne. Vendar pa je bil veliko večjega pomena mednarodni urejevalni okvir znotraj katerega so industrije delovale zadnjega četrta stoletja. Tekstilna in oblačilna industrija sta zaradi posebnih ureditev mednarodne trgovine njunih izdelkov v okviru Multi-Fibre Arrangement on Trade in Textiles (MFA) pravi unikat. Ta dogovor danes ureja večino celotnega svetovnega trga tekstila in oblačil. Njegova določila, uresničevanje, kot tudi izogibanje le-temu, so bili glavni dejavniki v spreminjanju globalnega vzorca proizvodnje in trgovine tekstilnih proizvodov.

MFA je bil v okviru GATT sklenjen leta 1973 za obdobje štirih let. Ob izteku leta 1977 je bil podaljšan, hkrati pa so ga dopolnili z nekaterimi novimi določili⁶(Primožič 1981: 6). Kasneje je bil podaljšan še leta 1982, 1986 in 1991.

V prvotnem tekstu sporazuma najdemo kompromis med željami po povečanju izvoza držav izvoznic tekstila in oblačil ter med težnjami po organiziranem, nesunkovitem uvozu, ki ne bi povzročal tržnih motenj držav uvoznic. Po določilih sporazuma naj bi države uvoznice, poleg avtonomnih gibanj znotraj svojih gospodarstev, tudi s pomočjo javnih sredstev zmanjšale in reorganizirale svoje tekstilne industrije (UNIDO, 1995).

⁶ Ravno zaradi sprememb in dopolnil ta podaljšani sporazum iz leta 1977 v literaturi velikokrat imenujejo kar MFA II.

Sporazum, ki se nanaša na vse tekstilne izdelke z izjemo izdelkov iz trdih vlaken, naj bi obenem zagotavljal urejen in pravičen razvoj mednarodne tekstilne trgovine, ki na posameznih tržiščih in pri posameznih tekstilnih vrstah ne bi povzročal tržnih motenj, niti v izvoznih niti v uvoznih, z njim pa naj bi pridobile tako razvite države kot države v razvoju. Znotraj MFA so bile izpogajane posamezne kvote, ki so določile natančne omejitve v količini tekstila in oblačil, ki jih lahko ena država izvozi v drugo. Kvote so določene za čisto vsak izdelek, in ko je enkrat dosežena, nadaljnji uvoz ni več dovoljen.

Brez dvoma je MFA močno vplival na globalno trgovino in investicije v tekstil in oblačila. Ena od največjih nalog Urugvajskega kroga GATT konec 80.-ih in začetek 90.-ih let je bila integracija MFA v sam GATT. Osnovno načelo pravil GATT je princip »most favoured nation«, ki implicira nediskriminacijo med vsemi trgovinskimi partnerji. MFA je očitno v nasprotju s tem principom. MFA diskriminira države dobaviteljice; industrijske države imajo prost dostop do trgov, države v razvoju pa se soočajo z nadzorom in omejitvami. Vendar pa po drugi strani industrializirane države obtožujejo DVR, da te omejujejo dostop na njihove trge z visokimi carinami in z necarinskimi omejitvami.

Posledica Urugvajskega kroga je dogovor o postopni odpravi MFA v obdobju 10 let (1995-2004), vendar v treh stopnjah:

- 1. stopnja (1995-98): v GATT integrirati 16% carinske stopnje
- 2. stopnja (1998-2002): integrirati 17% carinske stopnje
- 3. stopnja (2002-2004): integrirati 18% carinske stopnje, potem pa še zadnjih 49% do konca leta 2004.

Z Urugvajskim krogom je bila trgovina s tekstilnimi in oblačilnimi izdelki vključena v WTO. Vendar pa še vedno ostaja odprto vprašanje kdaj, in ali če sploh bo, prišlo do popolne liberalizacije tekstilne in oblačilne industrije.

2.3. Ženska delovna sila v tekstilnem sektorju

Globalno tekstilna industrija neposredno zaposluje približno 13 milijonov ljudi, oblačilna pa še dodatnih 6 milijonov (Dicken 1999: 238). Vendar pa so te številke daleč od realnih, saj ravno v tej panogi najdemo ogromno število neregistriranih delavcev, zaposlenih tako v tovarnah kot doma. Kljub spremembam in vpeljavam novih tehnologij, racionalizaciji delovnega postopka ter povečani konkurenci, tekstilna industrija še vedno ostaja zelo pomemben delodajalec v DVR. Zaposluje tudi veliko bolj "občutljivih" segmentov delovne sile, kot so ženske in priseljenci. V DVR ta industrija zaposluje predvsem mlade ženske, pogoji za delo pa velikokrat spominjajo na tovarne in delavnice v Evropi v 19. stoletju. Ta težava pa je postala pomembna politična tema šele v 90.-ih letih in še to le zaradi zunanjih pritiskov na tekstilne tovarne, ki bi morale zagotoviti dostojne pogoje za delo in višino mezd, dovolj visokih za omogočanje vsaj osnovnega preživetja.

V razvitih tržnih gospodarstvih je v preteklih 30 letih prišlo do velikega zmanjšanja delovne sile v tekstilni industriji. Zelo popularna obrazložitev za ta trend, prav tako pa političen pogled izražen skozi takšna merila, kot je MFA (protekcioniistična politika), je ta, da je to posledica selitve industrije v države s poceni delovno silo in zaradi velikega uvoza na domači trg. Vendar pa je to le del razloga, velikokrat se v takih argumentacijah pozabi na še druge sile ki vplivajo na spremembe v zaposlovanju. Med temi so po Dickenu (1999:312) najpomembnejše: spremembe v domačem povpraševanju, spremembe v produktivnosti in spremembe v izvozu in uvozu.

No, ampak sedaj, ko sem se dotaknila predsodka, ki v najbolj razvitih državah tako rad generira nestrpnost in iskanje grešnih kozlov v priseljencih, paranoično varovanje »nacionalnih interesov« in ki v sebi nosi potencial, da bo tako deloval tudi na DVR, naj se vrnem na za to nalogo pomembnejše dejavnike.

Tri četrtine zaposlenih v tekstilni industriji in več kot polovica zaposlenih v oblačilni industriji so ženske (Dicken 1999: 313). Čeprav na primer ravno Dicken trdi, da jih je večina nekvalificirana ali pa delno kvalificirana, z veččinami, ki jih je težko prenesti v druge panoge, pa nekatere druge raziskave, ki jih bom navajala v naslednjih poglavjih kažejo, da jih ima veliko srednješolsko izobrazbo ali pa so v srednjo šolo hodile, niso je

pa končale. Lahko bi dejali, da so relativno nekvalificirane, večšine, o katerih govori, pa je večina prinesla od doma ali pa so se jih priučile po sili razmer. Čeprav ne morem podati statističnih argumentov za mojo trditev, še vedno menim, da jih večina ni šla v osnovno ali srednjo šolo zato, da bi se naučile dela z ročnimi ali strojnimi statvami ali sedenja za šivalnim strojem.

Zaradi družbene in kulturne vloge, njihovega pomena v družini in domačih obveznosti naj bi bile ženske geografsko zelo nemobilna delovna sila, vendar pa se ravno na primeru Šri Lanke in organizacije življenja v EPZ na primer pokaže, da so v primeru nuje ravno tako mobilne kot moški, imajo pa na račun svojega spola, ali kot se meni zdi bolj pravično reči, ravno na račun moškega spola, pri tem veliko več težav. Drug občutljiv segment tekstilnih delavcev predstavljajo priseljenci, ki pa niso predmet te diplomske naloge.

2.4. Značilnosti dela v tekstilnem sektorju

Značilnosti dela v tekstilni industriji v DVR so še vedno nečloveški pogoji za delo, kot so: izjemno dolgi delavniki, zelo nizke mezde, nenadna odpuščanja, ogrožanje zdravja, prisilna drža, ponekod pa tudi psihične in fizične zlorabe in mučenja, ki zelo vplivajo na (ne)kvaliteto življenja mladih žensk, ki tudi v teh delih sveta predstavljajo večinsko delovno silo, zlasti v tako imenovanih Export – Processing Zones (EPZ).

Dr. Maja Bučar je v svojem magistrskem delu (Košak 1984: 40) podala razloge za primerjalne prednosti ženske delovne sile v delovno intenzivnih industrijah, kot jih, ponavadi v tri skupine, razvrščajo delodajalci in celo nekatere vlade:

- Telesne značilnosti, kot so ročne spretnosti in boljši vid
- Družbene in kulturne značilnosti, kot so pasivnost, poslušnost in potrpežljivost
- Položaj žensk na trgu delovne sile, ki omogoča, da je plačilo za sicer produktivnejše delo nižje.

Vendar pa, kot ugotavlja dr. Bučarjeva ne gre za neke prirojene telesne ali značajne značilnosti ampak za priučene lastnosti, ki delodajalcem v tekstilni industriji pridejo zelo prav. Tekstilna industrija ne zaposluje večinoma mlade ženske delovne sile

slučajno in pač zato, ker je dovolj, temveč zato, ker takšno delovno silo želi in je sistematično usmerjena k njej.

2.5. Politični razvoj Šri Lanke po osamosvojitvi

Šri Lanka, takrat še imenovana Ceylon, se je popolnoma osamosvojila leta 1948⁷. Vlada je sicer sprejela socialistično politiko, vendar pa je zastopala predvsem Singalske interese, tako da je kot uradni jezik obveljala singalščina, najboljša delovna mesta so bila namenjena Singalcem. S tem pa se ni strinjala največja manjšina v državi – Tamilci, ki so začeli izvajati pritiske za večjo avtonomnost v glavnih tamilskih področjih, to je na severu in severo-vzhodu.

Etnični in verski konflikti v državi so se s povečevanjem konkurence na trgu dela in pridobivanjem bogastva začeli razraščati. Premier Bandaranaike je sicer poskušal spraviti ta dva naroda, vendar je bil ubit leta 1959, oblast pa je prevzela njegova žena Sirimavo, ki je tako postala prva premierka na svetu. Nadaljevala je moževo socialistično politiko, gospodarska situacija pa se je le še slabšala. Maoistični upor leta 1971 je zahteval tisoče smrti, eno leto kasneje pa je država postala republika z uradnim imenom Sri Lanka.

Nova ustava je leta 1972 budizem opredelila kot primarno državno religijo, število mest za Tamilce na primer na univerzah pa se je zmanjšalo. Posledično so se nemiri v državi končali z razglasitvijo izrednega stanja v tamilskih predelih otoka. Singalske varnostne sile so se spoprijemale z mladimi Tamilci, ki so se začeli potegovati za neodvisno domovino.

Leta 1977 je bil na premiersko mesto izvoljen Richard Jayewardene, iz tistega leta zmagovalne UNP (United National Party), s čimer se je začelo obdobje obsežnih makroekonomskih sprememb, ki so temeljito spremenile gospodarstvo države, s tem pa tudi življenja množic, ki so bile vpete predvsem v primarni in sekundarni gospodarski sektor. S to vlado so najmočnejše spremembe do sedaj občutile tudi tekstilne delavke.

⁷ Podatke o sodobni politični in ekonomsko-politični zgodovini Šri Lanke sem preverila v različnih, predvsem elektronskih virih, tako vladnih kot zunanjih, razlik pa praktično nisem opazila, razen seveda med singalsko in tamilsko interpretacijo zgodovine oz. konflikta med njimi, ki pa tako in tako ni predmet te diplomske naloge in nisem uporabila ne enih ne drugih.

Jayewardene pa je pomemben tudi zato, ker mu je uspelo tamilščino uvrstiti med državne jezike in Tamilcem zagotoviti večjo lokalno upravno kontrolo, vendar pa se je nasilje vseeno stopnjevalo. Etnična nasprotja v državi nadaljnjih več kot 20 let so kritično zaznamovala notranjo, delno pa tudi zunanjo politiko države. Mirovna pogajanja leta 2001 v režiji norveške delegacije so prinesla prvo enomesečno premirje po sedmih letih, obnovljeno premirje januarja 2002 in umik sedemletnih sankcij na območje pod nadzorom LTTE (Liberation Tigers of Tamil Eelam).

Desetletje po 1977 je na eni strani zaznamovala velika širitev trga in vse večji zasebni sektor, po drugi strani pa še vedno naraščajoči stroški za obrambo (5%-6% BDP-ja) ter nenehne ekonomske težave. Premier Premadasa, imenovan leta 1988 je v svojih ekonomskih reformah najbolj poudarjal pomembnost tujega kapitala pod sloganom "ugodnosti in zaslužek za vas, razvoj za nas." Leta 1992 je praktično cela država postala EPZ. Samo ena od petih največjih EPZ, npr. Katunayaka EPZ je na 190 hektarjih v 79 tovarnah zaposlovala 53.000 ljudi. Tudi ta premier je postal maja 1993 žrtev atentata.

Na zadnjih parlamentarnih volitvah decembra 2001 je desnosedinska UNP premagala tedaj večinsko koalicijo pod vodstvom predsednice države Chandrike Kumaratunge, PA (People's Alliance). Glavni izziv za vlado stranke UNP je izboljšati vse hujše nazadovanje gospodarske situacije v državi. Vlada je sprejela strategijo dveh vzporednih poti. Na eni strani zagotavljanje dogovora o premirju z LTTE na drugi pa vzpostavitev obširnega programa za obnovitev gospodarske stabilnosti in zagotavljanja zaupanja donatorjev in investitorjev, ki vlagajo v njeno gospodarstvo. V ta namen ji je uspelo zagotoviti ali bolje 'napraskati' skupaj 4,5 milijard dolarjev skozi razvojno pomoč, namenjeno za porabo med leti 2002 in 2006, tako iz bilateralnih kot multilateralnih virov.

Ob koncu leta 2003 se je zdelo, da je šrilanško gospodarstvo na dobri poti, saj je zabeležilo preporod rasti BDP-ja iz -1,5% leta 2001 na 4% leta 2002. Zato se je tudi povečal per capita BDP iz 841 \$ leta 2001 na 950\$ leta 2003. Najbolj se je razvijal

storitveni sektor, pričakujejo pa tudi izboljšanje v industrijskem sektorju z obsežnim okrevanjem izvoza tekstilne in oblačilne industrije. (Regaining Sri Lanka, 2000)⁸

2.5.1. Politika, ženske in diskriminacija na Šri Lanki

Kot v ostalih državah v razvoju, so imeli razvojni programi in politike na Šri Lanki različen vpliv na moške in ženske. To je očitno posledica ekonomskih in socialnih struktur, ki odražajo tako spolno neenakost kot predpostavke o spolno opredeljenih vlogah policy makerjev, načrtovalcev in administratorjev, ki razvijajo navidezno spolno nevtralne politike. Vzpostavitev tržno usmerjene makroekonomske politike v poznih 70-ih letih in programov za strukturno prilagajanje, kot tudi ekonomska globalizacija, so imeli pomemben vpliv na ženske.

Kvaliteta zaposlitev dostopnih ženskam je od konca 70-ih let nazadovala. Izrinjene so bile iz stabilnih zaposlitev v formalnem sektorju v obstranske ekonomske aktivnosti in v nezanesljivo samo-zaposlovanje, medtem ko je odstotek neplačanih družinskih delavcev, ki je padel na 6.1% v letu 1981, narasel na 20% v 80-ih in 90-ih letih (Jayaweera 2001)⁹. Poklicno razlikovanje na osnovi spola se na trgu dela ni bistveno spremenila. Kljub vstopu nekaj žensk na nova zaposlitvena področja, je večina žensk zgoščena v domačem in plantažnem kmetijstvu, tradicionalnih lokalnih industrijah, šolstvu, zdravstvu in gospodinjskih storitvah. Število žensk, ki delajo kot plačane delavke, se je znižalo v 80-ih in v 90-ih ponovno naraslo, leta 1998 pa je znašal že 30 odstotkov (Jayaweera 2001). Vse več je žensk, ki delajo kot neplačane družinske delavke.

Primeri diskriminacije na Šri Lanki, kjer je 50,6% od 19 milijonov¹⁰ prebivalstva ženske populacije so nekaj običajnega, čeprav prispevajo več h gospodarstvu kot moški. Prav tako je diskriminacija zelo prisotna, čeprav sta državo vodili že kar dve ženski. Šri Lanka je namreč imela prvo premierko na svetu, Sirimawo Bandaranaike v 60.-ih letih, v 90.-ih pa sta istočasno imeli celotno oblast kar mati in hči, prva tokrat spet premierka, Sirimawo, druga, njena hči Chandrika Kumaratunga pa je bila predsednica države.

⁸ <http://www.regainingsrilanka.org/html/econo10.htm> (1.8.2004)

⁹ http://web.idrc.ca/fr/ev-58039-201-1-DO_TOPIC.html (1.9.2004)

¹⁰ Vir: Department of Census and statistics, Colombo, Sri Lanka, podatki za leto 2002.

Ženske pa so imele tudi aktivno vlogo v 20-letni državljanski vojni. Ravno ženske so namreč naredile prvi korak, ko so propadla prva večstrankarska pogajanja leta 1984, ko so pozvale k novi politični rešitvi s peticijo z 10.000 glasovi v imenu »Ženske za mir« (Women for peace). Še vedno pa je za ženske veliko ovir v formalnem političnem predstavljanju. Veliko žensk pa se ne odloči za politiko tudi zaradi njene pogosto nasilne narave. (Samath, Inter Press Service, 8.3.2002). Število žensk v parlamentu Šri Lanke je bilo leta 2000 le 4,3% v vladi pa 8,8%, v primerjavi z letom 1994 ko jih je v parlamentu sedelo 5,3% v vladi pa 13,1%.

Ženske pa tudi ne uživajo ravno velike pozornosti v gospodarski sferi, čeprav prispevajo kar lep delež v državno blagajno. Kar 600.000 od skupaj enega milijona izseljenskih delavcev na bližnjem vzhodu, od koder se v državo steka največ tujih valut, je žensk. V tekstilni in oblačilni industriji, ki nosita največji delež zasluzka od izvoza pa ženska delovna sila predstavlja več kot 90% celotne delovne sile. Vse to so dobri argumenti v prid tezi, da bi morale ženske imeti večji delež odgovornosti na političnem, upravnem, sodnem in medijskem področju.

Odkar je Šri Lanka postala podpisnica Konvencije ZN o odpravi vseh oblik diskriminacije proti ženskam (CEDAW) leta 1981, so skupine za pravice žensk povečale svoj lobistični pritisk za povečanje politične udeležbe žensk. Vendar pa jih politične stranke, vključno s tistimi, ki jih vodijo ženske, kot na primer SLFP (Sri Lanka Freedom Party) predsednice Kumaratunge, še vedno vztrajno ignorirajo.

2.5.2. Delavska zakonodaja

Delavska zakonodaja, kot del splošnih zakonov, se je začela razvijati šele ob osamosvajanju. Leta 1941 je vlada uzakonila Odlok o komisiji za plače (Wages Board Ordinance), prvi izdelan del zakonodaje, ki se ukvarja z izplačilom mezd, urejanjem delovnega časa, bolniškim in letnim dopustom,... Odloki iz leta 1942 in 1946 pa zahtevajo, da so vsa podjetja registrirana in da so vzpostavljeni minimalni zdravstveni in varnostni standardi. Odlok o materinstvu, dodan leta 1957, je ženski, zaposleni v tovarni, rudniku ali na plantaži zagotovil pravico do polnega nadomestila za izpad dohodka za obdobje dveh tednov pred porodom in za šest tednov pred njim. Da pa bi

bila upravičena do nadomestila, je morala za delodajalca delati vsaj 150 dni pred porodom.

Odlok o tovarnah iz leta 1942 je prepovedal delo žensk med 9 uro zvečer in 6 uro zjutraj. V letih po osamosvojitvi je vrsta zakonov omejila delo žensk in otrok na določen čas in določena mesta, dodatni zakoni pa so prepovedali dolgotrajno delo žensk in otrok pod zemljo, na primer v rudnikih.

Čeprav je delavska zakonodaja, ki ščiti zdravje in socialo delavcev obsežna, je bilo njeno izvajanje ves čas nekonsistentno. Vladni oddelki, odgovorni za uresničevanje so bili v 80-ih kronično podfinancirani, poleg tega pa je bilo veliko delavskih uredb na strateških področjih omejenih ali odpravljenih zaradi promocije tujih investicij. Šri Lanka je na primer odstopila od ILO konvencije o nočnem delu žensk zaradi pritiska transnacionalnih podjetij. Kot navaja dr. Bučarjeva (Košak, str.33) so tako politiko utemeljevali z argumentom, da se jim ne izplača v šrilanške EPZ namestiti tekstilnih ali obratov mikroelektronike, če ne morejo zagotoviti delovne sile v treh izmenah. Večina zakonodaje pa se sploh ni nanašala na npr. gojenje riža ter gospodarske aktivnosti, ki so se izvajale neformalno oziroma nelegalno.

2.5. Družbeno okolje

Demografske in izobraževalne spremembe po osamosvojitvi so spremenile sestavo delovne sile v isti meri kot ekonomski razvoj. Hitra rast prebivalstva je vsako leto na trg delovne sile prinesla dodatne delavce in zniževala povprečno starost delovne sile. Gospodarska rast je bila preveč omejena, da bi zagotovila dovolj novih delovnih mest. Podobno je razširitev izobraževanja tisoče mladih usposobila za delovna mesta, ki niso obstajala. To dejstvo je še posebej prizadelo ženske, ki so v 80-ih predstavljale le 25% delovne sile, čeprav so imele enak dostop do izobrazbe.

V tem poglavju se bom zato posvetila temeljnim konceptom, ki so oblikovali šrilanško družbo in njihovem razumevanju družbenih razlik, nato pa še demografskim in socialnim dejavnikom v sodobni družbi.

2.5.1. Kastni sistem in ideja čistosti

V Indiji in na Šri Lanki je družba razbita na veliko število skupin, katerih pripadniki se med seboj ne poročajo. Te so hierarhično razvrščene med seboj, in katerih medsebojne odnose ureja množica ritualiziranih obnašanj. Gre za sistem tako imenovanih kast oziroma kastni sistem ureditve družbe. Po tradiciji je vsak človek rojen v specifično skupino, kasto, ki opredeljuje njen ali njegov nespremenljiv položaj v družbi. Eden od osrednjih konceptov kastnega sistema pa je ideja o "čistosti".

Ideja fizične čistosti se meša z vrsto tradicionalnih idej o čistosti ali nečistosti snovi ter o obnašanjih in ritualih. Posledica tega je obsežen sistem, ki pojasnjuje kastno segregacijo in oblike medkastne interakcije. Ljudje lahko prenašajo svoje kakovosti na druge z dotikom, ali s podajanjem predmetov. V skrajnih primerih lahko celo senca zelo nizke kaste onesnaži pripadnika najvišje, svečeniške kaste. Če je fizičen stik intimen, ali pa če so dolgo delili iste predmete, se jakost prenosa poveča.

Spolni stik med pripadniki različnih kast se poskuša preprečiti, zato je medkastnih porok zelo malo. Če pa do tega le pride, gre pa pravilu za moškega iz višje kaste in žensko iz nižje kaste. V daljni preteklosti so žensko, ki je imela odnose z moškim nižje kaste ubili, še danes pa so v nekaterih ruralnih področjih preganjane. Na splošno ti koncepti čistosti preprečujejo obedovanja med pripadniki različnih kast, urejajo medkastne odnose z široko paleto ritualnih obnašanj in ohranjajo globoko zakoreninjene družbene razlike povsod po Šri Lanki.

Obstaja močna povezava med položajem v sistemu kast in družbeno hiererhijo v poklicni karieri. Skupine, ki na primer perejo perilo ali imajo opravka s smetmi, imajo nizek družbeni status. Tako v hindujski kot tudi v budistični misli je uničenje življenja izjemno nizkotno, sramotno, saj pomeni, da se s tem uniči napore nekega bitja za dosego razsvetljenja. Tako so na primer ribiči in usnjarji zelo nizko na statusni lestvici, saj ubijajo živali. V mnogih primerih pa je povezanost med kastnim sistemom in poklicem bolj posledica zgodovinskega razvoja, kot ideje o »čistosti«. Z razširjanjem vaškega kmečkega gospodarstva so pripadniki veliko lovskih in nabiralniških plemen postali pripadniki uslužnostnih nizkih kast.

2.6.2. Ljudje in družba

Kot druge države v južni Aziji ima tudi Šri Lanka zelo raznoliko prebivalstvo. Različne skupnosti pripadajo vsem štirim največjim svetovnim religijam: budizmu, hinduizmu, islamu in krščanstvu. Glavne etnične skupine niso samo Singalci in šrilanški Tamilci, ki predstavljajo 74% in 12,5% prebivalstva ampak tudi indijski Tamilci (5,5%), ki na sebe gledajo kot na poseben narod, Moori ali Muslimani, Burgherji in ostali mešanci med Evropejci in Šri Lančani, Malaji in majhen delež ostalih, vključno z aboridžinskim ljudstvom Veda, za katere velja, da so avtohtoni prebivalci otoka (CIA - The World Factbook - Sri Lanka).

Kastni družbeni sistem, podoben tistemu v Indiji (glej poglavje 2.6.1.) je na Šri Lanki politično pomemben iz dveh razlogov. Prvič, člani državne politične elite so v veliki večini člani visoke kaste – skoraj vsi predsedniki vlad in eden predsednik države so pripadali singalski Goyigama kasti (gojiteljska kasta). Druga pomembna stvar pa je v tem, da so volilci nagnjeni k temu, da volijo člane njihove lastne kaste, čeprav je pripadnost določeni kasti zelo redko izpostavljena v volilnih kampanjah, saj so volilni okraji v smislu kast zelo homogeni in večinoma stranke v njih tako ali tako nastavijo kandidata primerne kaste. (PAFFREL)

Poleg razlik na podlagi religije, narodnosti in kast pa na Šri Lanki obstajajo tudi družbene razlike, ki so nastale kot posledica britanskega kolonializma (Cole, 1976: 42). Kljub zgodovinski podpori ljudstva marksističnim strankam, še posebej trockistični stranki »Ceylon Equal Society Party« so ekonomski razredi v evropskem smislu slabo razviti. Kljub temu in kljub redistributivnim politikam države v 70.-ih in 80.-ih letih pa so bile dobro razvite elitne skupine zelo pomembne še konec 80-ih let.

V poznih 80.-ih je bila velika razlika v bogastvu in načinu življenja med različnimi sloji v državi še vedno zelo očitna. V urbanih predelih, kot je Colombo, so bile cele soseske čudovitih hiš, ki so bile last dobro stoječih uradnikov in poslovnežev. Ta elita je uživala vse možnosti, ki bi jih lahko primerjali s tistimi, ki jih ima višji srednji razred v Evropi in Severni Ameriki. Na podeželju so družine, ki so imele v lasti bolj ekstenzivne kmetije, vodile preprosto a zdravo življenje. Nasprotno, pa je na nižjih slojih v družbeni piramidi velika večina prebivalstva izkusila veliko nižji življenjski standard z veliko manj možnostmi. Obsežna manjšina, tako v mestih kot na vaseh, pa je živela na robu

eksistence z neprimerno prehrano in s praktično nikakršnimi možnostmi za vertikalno mobilnost (Library of Congress¹¹).

2.6.3. Družina

V vseh etničnih in kastnih skupinah na Šri Lanki je najpomembnejša enota jedrna družina – mož, žena in neporočeni otroci. Tudi ko, zaradi ekonomskih vzrokov več družin ali generacij živi skupaj, bo vsaka žena imela svoj prostor za kuho, kjer bo kuhala za svojega moža kot simbol individualnosti jedrne družine. V vseh slojih prebivalstva pa predstavljajo ženini in moževi sorodniki pomembno družbeno mrežo, ki podpira jedrno družino in s katero ima večino svojih pomembnih družbenih odnosov.

Velika večina zakonov na Šri Lanki je monogamnih, poligamija pa ni niti nelegalna niti neprisotna, bogat moški lahko ima več kot eno ženo, če si lahko privošči vzdrževati družine. Tudi primere poliandrije lahko najdemo, saj tudi ta ni prepovedana.

Na območju mesta Kandy se rod in dediščina prenašata po moževi in ženini liniji, kjer ima tudi žena svojo lastnino, ki jo lahko v enakih deležih zapusti svojim dedičem. Na južnem delu otoka, kjer je v veljavi nizozemsko rimsko pravo se z zakonom združi lastnina obeh, ki jo po smrti razdelijo med dediče. Na vzhodni obali pa se pri muslimanskih Tamilcih poreklo in dediščina veže na mater, moški pa večinoma živijo pri ženinih sorodnikih.

Na ruralnih območjih tradicionalni zakoni niso potrebovali poročnega obreda ali zakonske registracije skupnosti. Moški in ženska sta enostavno začela živeti skupaj, s privoljenjem sorodnikov obeh strani. Tak tip zakona še vedno obstaja, čeprav v zadnjem času upada. Leta 1946 je bilo okoli 30% zakonov neregistriranih, leta 1981 pa le še okoli 10%, večina pa jih je skoncentriranih vzdolž severovzhodne obale in v osrednjem hribovju (Library of Congress).

¹¹ Library of Congress Country studies: Sri Lanka: <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field> (19.6.2004)

2.6.4. Izobrazba

Vlogi izobrazbe žensk v ekonomskem razvoju je bilo v zadnjem času posvečeno veliko pozornosti. Izobrazba žensk namreč povečuje udeležbo na trgu dela in zagotavlja boljše zaposlitvene priložnosti žensk in s tem povečuje njihove prihodke. To pa tudi izboljšuje položaj žensk tako v družbi kot tudi v družini.

Pozitivne eksternalije tega procesa so zmanjševanje rodnosti in rasti prebivalstva, izboljšano zdravstveno stanje in življenjska doba otrok, zmanjšana umrljivost dojenčkov in zmanjševanje onesnaževanja okolja. Ocenjevanje koristi je mnogo razvojnih ekonomistov napeljalo k zagovarjanju izobraževanja žensk, kar naj bi nudilo obsežne ekonomske doprinose – celo večja ekonomska povračila kot če jih primerjamo z enakimi izdatki, ki bi jih potrošili na moške (Todaro 1997).

Od osamosvojitve je bila izobrazba ena od prioritet šri lanške socialne politike in je dala temu primerne odlične rezultate. V obdobju manj kot 40 let je število šol naraslo za več kot 50%, število šolarjev za več kot 300%, število učiteljev pa za več kot 400%. Rast je bila še zlasti hitra na področju sekundarnega izobraževanja, ki se ga je leta 1985 udeležilo 1,2 milijona dijakov, kar je ena tretjina vseh šolajoče se populacije¹². Učitelji so predstavljali največjo skupino delavcev izven plantažne industrije. Hkrati s tem pa je naraščala tudi pismenost, ki je sredi 80.-ih dosegla več kot 90% populacije s skoraj univerzalno pismenostjo med mladimi. Na tem področju je bila Šri Lanka daleč najbolj uspešna država v južni Aziji in med vodilnimi med DVR.

Vendar pa moramo pri čaščenju razvoja izobrazbe na Šri Lanki biti previdni. Kot je v svojem delu *Poor of the Earth* (1976) ugotavljal avtor John Cole v poglavju o Šri Lanki s pomenljivim naslovom "Educated but Jobless", je ta država eden izmed najhujših primerov nezaposlenosti izobraženih ljudi, razlog zato pa avtor vidi v neuspehu prekiniti z kolonialno preteklostjo, ki dominira v izobrazbeni in poklicni strukturi. Veliko ljudi namreč še vedno stremi k službam, socialnem položaju in načinu življenja kot so ga nekoč zavidali Britancem. (Cole 1976: 41 – 55)

¹² Virtual Library: Political History of Sri Lanka, http://www.lankalibrary.com/pol/pol_history.htm (12.8.2004)

3. Trenutni položaj tekstilnega sektorja in delavk v njem

Tekstilna in oblačilna industrija zavzemata zelo pomemben položaj v industriji Šri Lanke, saj zaposlujeta največ ljudi v proizvodni industriji in sta največji izvozni panogi v državi. Delež v celotnem izvozu je leta 1977 predstavljal zgolj 2%, ki je narasel na 21.9% leta 1985 in na 49.1% leta 2000 (Centralna banka Šri Lanke, Letno poročilo za leto 2000).

3.1. Gospodarstvo Šri Lanke in tekstilni sektor danes

Vlada Šri Lanke je v 60.-ih in 70.-ih letih 20.stoletja spodbujala razvoj tekstilne industrije kot sredstvo uvozno-substitutivne politike gospodarstva. Nasprotno pa se je oblačilna industrija razvila kot dinamičen in izvozno naravnani sektor. Zaradi po MFA zagotovljenih kvotah, poceni, množične in hitro učljive delovne sile ter kvalitetne infrastrukture, se je rast v 80.-ih še povečevala.

Tabela 4 - MFA kvote za oblačila v 1997

Država	MFA kvota v kosih	Prebivalstvo	Kvota na osebo
Kitajska	1,172,909,666	1,200,000,000	0.98
Indija	304,816,667	919,000,000	0.33
Indonezija	131,359,583	200,410,000	0.66
Pakistan	172,811,750	128,856,000	1.34
Šri Lanka	41,608,417	18,500,000	2.20
Vietnam	54,651,000	67,568,000	0.80

Vir: The Impact of the Uruguay Round Negotiations on the Textile and Apparel Industry in Sri Lanka (The Regional Aspects)

V zadnjih dveh desetletjih je oblačilna industrija beležila veliko rast izvoza, pričakuje pa se lahko še nadaljnja rast. Vendar je težava v tem, da je ta panoga izjemno odvisna od svojih obstoječih trgov, kar 95% izvoza gre v ZDA in EU, posledice slabih ekonomskih razmer na teh trgih pa je v zadnjem času Šri Lanka že občutila. Poleg tega

jo ovira tudi odvisnost od uvoza blaga in dodatkov. Država je kljub temu to panogo označila kot vitalno v njenem gospodarstvu, zato pa tudi skrbi za njen napredek z vrsto spodbud za pridobivanje novih investorjev¹³. Leta 2001 je ta panoga po podatkih EIU zagotavljala 53 odstotni delež celotnega izvoza države in 69 odstotni delež izvoza industrijskih izdelkov.

Naraščajoča stroškovna konkurenca tekstilne industrije nakazuje, da se je kriza povpraševanja preobrnila v krizo ponudbe (Knutsen 2003). Proizvajalci pa ne posvečajo pozornost samo poceni delovni sili, kot pomembnem faktorju na strani ponudbe. Prav tako sta pomembni izobrazba in usposobljenost delavcev, kot tudi prednosti ponujene s strani države gostiteljice, kot so poceni posojila, davčne olajšave, poceni infrastruktura ter trgovinski dogovori kot dostop do kvot in GSP (General System of Preferences).

3.2. (Ne)Zaposlovanje žensk

Počasna gospodarska rast in posledično zmanjšanje sposobnosti absorpcije trga delovne sile je ustvarilo veliko nezaposlenost od konca 60-ih let, še posebej tistih s srednješolsko ali visokošolsko izobrazbo. Ženske so bolj ranljive za nezaposlenost, kot kažejo tudi mere nezaposlenosti, ki so bile nenehno vsaj dvakrat višje od moških (tabela 3).

Večina delovnih mest, ki so na razpolago ženskam, so v neorganiziranih in neformalnih sektorjih, ki so izven dosega delavske zakonodaje ali pa se le tem delodajalci namenoma izogibajo. Primer tega je ravno tekstilna industrija, v katero je vključenih vse več žensk, ki so zaradi tega nagnjene k fizičnim pomanjkljivostim, direktno povezanim s predolgim težkim fizičnim delom. Ista usoda preži na ženske, ki predstavljajo 76% nekvalificirane migrantske delovne sile v z nafto bogatih jugozahodnih azijskih državah. Poročila v lokalnih časopisih poudarjajo zgodbe žensk, ki so utrpele nepredstavljive tegobe, vključno z pretepanjem, mučenjem in celo smrt, zaradi pomanjkanja čezmejnih zaposlitvenih dogovorov in regulativnih praks med državnimi vladami. Poleg delavk v oblačilni industriji in migrantk, je največji delež žensk v

¹³ Sri Lanka industry: High hopes for garment sector, EIU (Economic Intelligence Unit) ViewsWire, New York, 5.12.2003
<http://proquest.univ.com/pqdweb?index=0&did=000000665057021&SrchMode=1&sid=4> (8.8.2004)

neformalnem sektorju vključen v kmetijsko obdelovanje. Grožnjo preživetju tem ženskam pa predstavlja povečevanje mehaniziranega kmetijstva (Knutsen 2003).

Tabela 5 - Stopnja nezaposlenosti po spolu:

LETO	NEZAPOSLENOST (%)	MOŠKI (%)	ŽENSKE (%)
1963	7.3	8.9	7.6
1971	18.7	14.3	31.1
1980/81	15.8	12.4	23.0
1985/86	14.1	0.8	20.8
1990	14.0	9.1	23.4
1997	10.3	7.7	15.5

Vir: Census of Ceylon, v Women in Sri Lanka – Development Context

Izobraževanje pa je spet druga stvar. Čeprav je odstotek žensk, ki se vpišejo na univerze narasel iz 42% leta 1989 na 52% leta 1999 (pri čemer je treba upoštevati da ima samo 1% prebivalstva dostop do univerzitetne izobrazbe), so ženske še vedno manj zastopane v mnogih panogah, tendenca pa kaže, da najdejo zaposlitev pri dnu zaposlitvene lestvice. Ko pa najdejo zaposlitev, je to ponavadi nižje razredno, nekvalificirano in slabo plačano delo v kmečkem in plantažnem kmetijstvu ter tekstilnem sektorju (Asian Development Bank 1999).

Ženske imajo dostop do zaposlitvenih možnosti in dohodka, vendar pa jih zaposlujejo pretežno v polprofesionalnih delovno intenzivnih industrijah, ne glede na stopnjo njihove izobrazbe, brez možnosti pridobivanja dodatnih znanj. Značilnosti ženskega dela na Šri Lanki so dolg delovni čas, izpostavljenost zdravstvenim tveganjem, ranljivost za izgubo delovnega mesta, neenaka spolna delitev dela in spolna podrejenost.

3.3. Ženske v tekstilnem sektorju na Šri Lanki

Ženske na Šri Lanki so bistveno pripomogle k procesu razvoja države tako v domačem in plantažnem kmetijstvu kot v industriji in storitvah. Na nacionalnem nivoju je bila industrializacija močno odvisna od dela žensk. Na nivoju gospodinjstev, pa je preživetje družin z nizkimi dohodki prav tako močno temeljilo na prispevku žensk v

družinski proračun. Ženske so reagirale na čezmorsko povpraševanje po delu in so poskušale aktivno sodelovati v samozaposlujočih programih, ki so se razširili v zadnjih dveh desetletjih.

3.3.1. *Neformalni del tekstilnega sektorja*

Nova raziskava o situaciji delavcev v neuradnem delu oblačilne industrije je prinesla dragocene informacije o skritih, a vitalnih komponentah izvozno naravnane oblačilne industrije na Šri Lanki, razkrila pa je tudi podrobnosti o podpodgodbenih procesih velikih tržnih znamk in transnacionalnih korporacij. Raziskavo¹⁴ je koordinirala TIE Azija (Transnational Information Exchange-Asia)¹⁵ v obdobju 12 mesecev, vključevala je več različnih organizacij, kot so Women's Centre, Da Bindu Collective¹⁶ in Centre for the Welfare of Garment Workers (CWGW). Ta raziskava pa je bila le del svetovnega projekta organiziranega s strani Working Women Worldwide iz Manchestrške univerze, ki so na ta način sledili povezavam med transnacionalnimi korporacijami skozi celotno podpodgodbeno verigo.

Raziskava je razkrila, da je le nekaj delavcev¹⁷ (8.1% vzorca), ki doma proizvajajo oblačila za izvoz, obstaja pa veliko število majhnih tovarn, vključno z majhnimi podjetji na domu, z manj kot 20 delavci, ki delajo kot podpodgodbeniki za velike korporacije. Teh je 38.9%. Večina pregledanih delovnih mest zaposluje manj kot 50 delavcev (60.5%). Ravno dejstvo, da mnogo delavcev, ki delajo doma, ni bilo možno najti, govori o tem, da je ta sektor delavcev skrit. V tem sektorju prevladujejo ženske stare med 18 in 30 let (57.3%), ki že delajo od enega do petih let, večina jih je tako zaposlenih, 24% pa se jih registrira kot samozaposlene. Vendar pa so raziskovalci ugotovili, da so delodajalci

¹⁴ Vsi podatki v nadaljevanju tega podpoglavja so vzeti iz te raziskave, ki je dostopna na spletnem naslovu: <http://www.tieasia.org/ResearchSummary.htm>

¹⁵ TIE-Azija je neprofitna, neodvisna, regionalna delavska mreža, ki je s svojim delom začela leta 1992. Ustanovljena je bila zaradi naraščajočega števila večinoma delavk, pretežno neorganiziranih in nestalno zaposlenih v izvozno usmerjenih tekstilnih, oblačilnih in sorodnih industrijah. Sedež regionalne organizacije je v Colombu, programme pa izvajajo tudi na Tajskem, v Indoneziji in Bangladešu. Vir: Women Working in the Informal Sector in Sri Lanka: Research Summary, <http://www.tieasia.org/ResearchSummary.htm>

¹⁶ DaBindu Collective ima sedež v Katunayake in v Biyagama, delo te organizacije pa je pomoč delavkam z delavnicami, osveščanjem in drugimi programi. Delovati je začel leta 1984. Podobno delujeta tudi Women's Centre in CWGW. vir: <http://www.tieasia.org/ResearchSummary.htm>

¹⁷ Na mestih, kjer uporabljam moški spol (delavci), gre dejansko za skupno število vseh delavcev, tako žensk kot moških. Kjer pa uporabljam ženski spol, gre samo za delavke oz. odstotke ženske delovne sile.

nekaterim le rekli, da so samozaposlene, da bi se izognili njihovim pravnim obveznostim in vsem ostalim obveznostim do njih.

Večinoma izdelujejo različna oblačila in dodatke, kot so na primer torbe. Nekatere delavke so vključene zgolj v zadnjo fazo produkcije, kot so šivanje zadrž in gumbov (15.7%). Večina jih ne izdeluje istih stvari ves čas, odvisno od naročila, ki se razlikujejo glede na sezono. Nadzor nad kvaliteto je pomemben del in večina intervjujanih (70.2%) jih je prisiljena popravljati napake ali izdelek v celoti, brez dodatnega plačila. Povprečen delovni dan traja okrog 8 ur in dve dodatni uri (32.9%), za kateri je večina dodatno plačana. Povprečna plača je okrog 2800 Rs na mesec, vključno z bonusi in dodatnimi urami, kar znese približno 103 Rs = 1.03 US\$ na dan, če računamo minimalno 27 delovnih dni na mesec. To je približno 40% manj kot ima delavec v bolj formaliziranem sektorju. Plačila so mesečna, večinoma v roku, vendar jih zelo malo prejema kakršnekoli vrste pokojnino ali dodatek na delovno dobo. Takšne plače pa so komaj dovolj za preživetje. Večina jih porabi celotno plačo vsak mesec, nekateri pa sploh ne zmorejo preživeti mesec samo s tem. Ob tem je potrebno imeti v mislih, da se plača resnično porabi samo na najnujnejše – hrano, streho nad glavo in zdravila.

Le nekaj teh delavcev (16.7%) je znalo navesti tržne znamke, za katere delajo. Raziskava je omogočila sestaviti natančen "zemljevid" proizvodne verige za transnacionalno korporacijo NEXT, s sedežem v Veliki Britaniji, ostale omenjene znamke pa so bile: Tommy Hilfinger, Liz Clairborne, Gap, Old Navy, Wal-Mart, Victoria's Secret, Adidas...

V študiji psihološkega vpliva zaposlitve in življenjskih pogojev delavk na območjih proste trgovine, Samarasinghe in Ismail (Knutsen 2003) opozarjata na težave s preobremenitvijo in nizkimi plačami. Ženske so se tudi pritoževale nad prenaseljenimi domovi in nadlegovanjem inšpektorjev.

3.3.2. *Ženska delovna sila v formalnem delu tekstilnega sektorja*

Po osamosvojitvi se gospodarstvo Šri Lanke 30 let praktično ni spreminjalo. Pogoji mednarodne menjave (ToT), ki so nazadovali in počasna gospodarska rast so povzročili vpeljavo uvozno-substitutivne politike, do konca 70-ih let pa nadzorovano gospodarstvo. Radikalne spremembe v makroekonomski politiki so se zgodile leta 1977, ko se je začela tržna liberalizacija, gospodarstvo pa se je odprlo. Te spremembe so sovpadale s paketom za stabilizacijo in strukturno prilagajanje, ki ga je država sprejela, podpirala oziroma pospešila pa sta ga IMF in Svetovna banka. Ta 'paket' je kot nov motor rasti predvideval zasebni sektor, država pa bi se naj posvetila zagotavljanju infrastrukture, predvsem z ustanavljanjem EPZ-jev in vzpostavitvijo Uprave za razvoj izvoza (Jayaweera, 2001).

Leta 1989 se je začela druga faza programa za strukturno prilagajanje, ki je razširila ekonomske politike iz leta 1977, kot je na primer nadaljnja devalvacija valute, odprava potrošniških in proizvodjalnih subvencij, promocija zasebnih podjetij in privatizacija javnih podjetij ter racionalizacija javne uprave. Politika za promocijo industrije iz leta 1989 in zakon, ki jo ureja iz leta 1990 sta usmerila širitev izvozno naravnanih industrij v ruralni sektor izven EPZ-jev. Cela država pa je bila leta 1992 razglašena za Investment Promotion Zone. V zadnjem desetletju se te politike še vedno nadaljujejo, javna podjetja pa se še hitreje opuščajo in privatizirajo. (Jayaweera, 2001)

Zaradi pomanjkanja raziskav, ki so usmerjene na vpliv makroekonomskih politik na ženske in pa podatkov o tem je zelo težko govoriti o tem vplivu. Vendar pa lahko na podlagi mednarodnih študij in tistih nekaj, ki se tičejo izrecno Šri Lanke sklepamo, da se je kakovost zaposlitve, ki so ženskam dostopne kot posledica teh makroekonomskih reform, poslabšala ter da so ženske v družinah z nizkim dohodkom nosile neenak delež bremena takšnega strukturnega prilagajanja (Jayaweera,2001)¹⁸.

Podatki o delovni sili kažejo, da so te spremembe imele različen vpliv na zaposlitev žensk in moških. Stopnja udeležbe ženske delovne sile je naraščala hitreje kot pri moških. Čeprav je stopnja nezaposlenosti žensk nenehno dvakrat višja kot pri moških,

¹⁸ Tudi v nadaljevanju poglavja sem podatke črpala iz raziskave in njene analize, ki jo je vodila in pripravila profesor Swarna Jayaweera: *Continuity and Change: Women Workers in Garment and Textile Industries in Sri Lanka*, 2001

je celotna stopnja nezaposlenosti padla. Poleg tega podatki kažejo, da se je pojavil trend priložnostnega dela. Odstotek redno zaposlenih žensk v formalnem sektorju je z 80 odstotkov padel na približno 50 odstotkov v 90-ih letih. Medtem, ko so se moški začeli bolj samozaposlovati, je odstotek neplačanih družinskih delavk, po tem ko je leta 1981 že padel na 6,5 odstotka, konec 80-ih narasel na 20 odstotkov, leta 1998 pa je znašal že 30 odstotkov. (Jayaweera, 2001)

Najbolj so bili učinki makroekonomskih reform vidni v izvozni naravnosti industrijskega sektorja. Delež proizvodnega sektorja v izvozu je od leta 1979, ko je znašal borih 5 odstotkov, narasel na 75 odstotkov leta 1995, ko so se izvozno naravnane industrije razširile s tremi novimi EPZ-ji: Katunayake (1978) , Biyagama (1985) in Koggala (1990); pa tudi izven EPZ-jev. Vodilna industrija je bila in še vedno je oblačilna industrija, v kateri je 80 odstotkov delovne sile znotraj EPZ ženske delovne sile, v oblačilnih tovarnah na podeželju pa kar 90 odstotkov. Večinoma so to ženske stare med 18 in 30 let. S primerjalnimi prednostmi poceni, vendar pismene, ženske delovne sile, so privabljali tuje investicije, kar je posledično pripeljalo do vključevanja žensk v mednarodno delitev dela. Podpogodbene operacije so se močno množile zaradi naporov transnacionalnih in lokalnih podjetij, da bi zmanjšali produkcijske stroške in imeli dostop do prilagodljivega, obrobnega trga dela, zunaj meja delovne zakonodaje (Jayaweera in Sanmugan, 2000 v Jayaweera 2001). Ne smemo namreč pozabiti, da je standard na Šri Lanki višji od standarda drugih držav v najožji regiji, zaradi česar je težko ohranjati konkurenčno ceno dela z npr. Bangladešem ali Indijo.

Raziskava, iz katere sem črpala statistične podatke za nadaljnja poglavja o položaju žensk v izvozno naravnanih tovarnah tekstilnega sektorja potrjuje izsledke preteklih mednarodnih in primerjalnih raziskav na to temo, ki so jih doslej izvedli Elson and Pearson, (1981), Heyzer, (1987); Joekes, (1989), ter izsledke lokalnih študij kot so Voice of Women, 1983; Goonetilake, 1987; Weerasinghe, 1989; CENWOR, 1994.

3.3.3. Delavke v tovarnah oblačil (v EPZ in v ruralnih območjih)

EPZ tovarne so odprle ženskam, ki so bile pripravljene delati in živeti stran od svojih domov v bližini cone, nove zaposlitvene možnosti. Oblačilne tovarne na ruralnih območjih pa so nasprotno nudile možnost zaposlitve ženskam, ki so želele delati v

bližini doma. Glede na visoko stopnjo nezaposlenosti tistih brez dokončane srednje šole, je delo v takih tovarnah tem ljudem predstavljalo eno redkih alternativ nezaposlenosti. Večina delavcev v teh tovarnah, ženske in moški, prihaja iz družin z nizkim dohodkom, v katerih so bili hranilci družine moški z nestabilnimi dohodki, le nekaj žensk pa je bilo ekonomsko aktivnih. Reden dohodek žensk v teh tovarnah je družinam prinesel ekonomsko stabilnost, s tem pa so dobile tudi dostop do lastnega denarja.

Večina žensk v teh tovarnah (96,9% v EPZ in 92,2% v ruralnih območjih) dela kot srednje usposobljeni delavci za stroji ali kot pomočnice. Le 2,3% v EPZ in 3,3% v ruralnih območjih dela na položaju vodje delovnega zaporedja, nadzornika ali kontrolorja kvalitete, vse ostale so navadne delavke. Več kot polovica nima nobene možnosti napredovanja niti v daljni prihodnosti, zdi pa se tudi, da so na delovnem mestu ujele v glede na spol oblikovan hierarhičen sistem; edini upravnik je moški, samo moški pa tudi imajo dostop do tehničnih delovnih mest. Čeprav jih večina meni, da je to njihova stalna zaposlitev, v nasprotju z zakonodajo niso podpisale nobene pogodbe o zaposlitvi. Jasno je, da so v takih pogojih lahko kadarkoli, brez veliko formaliziranja, odpuščene, to pa tudi odraža trend priložnostnega dela.

Čeprav bi naj po delavski zakonodaji delavnik znašal le 9 ur, vključno z eno uro odmora, kar 40,8% žensk v EPZ in 34,4% v ruralnih tovarnah dela prisilne nadure, kar okoli 70% pa jih dela v nočnih izmenah. Samo delavci na najvišjih delovnih mestih pa lahko le-tega zapustijo v času malice ali odmora za čaj. Značilnosti dela v teh tovarnah so izpostavljenost zdravstvenim tveganjem, kot je umazanija in prah, prisilna drža v stoječem položaju in poškodbe rok. Poleg tega je delo enolično in utrujajoče. Delavski sindikati v EPZ ne morejo delovati, približno polovica zaposlenih pa je celo članov organizacij, ki so jih vzpostavili delodajalci. Pogoji dela so vse prej kot v skladu državno zakonodajo ali mednarodnimi instrumenti, kot na primer konvencije ILO.

Mezde so nizke, vendar v skladu ali celo višje kot je predvidena minimalna plača v tem sektorju. Okoli 90% jih prejema mezdo v višini 2500 do 5000 šrilanških rupij na mesec, kar je le malo nad mejo revščine, vendar več kot v neformalnem sektorju. V EPZ dobivajo tudi zdravstvene ugodnosti, čaj in plačilo za nadure, le polovica pa jih ima tudi malico ali prostore za počitek. Glede teh ugodnosti je situacija v tovarnah v ruralnih območjih boljša, saj poleg tega prejemajo še različne bonuse, so pa te tovarne tudi bolje opremljene. To je posledica državnega posredovanja, saj se je ob vzpostavljanju tovarn

v ruralnem območju od podjetnikov zahteval minimalen standard za pogoje dela. Več kot očitno je, da drža 'laissez faire' s strani države v teh primerih ne deluje v korist delavca, še manj pa delavke.

Zaradi ustanavljanja tovarn v EPZ je veliko delavcev iskalo nastanitev v okolici teh con. Veliko jih živi v nekakšnih skupnih domovih, improviziranih skupnih stanovanjih za od 11 do 100 delavcev, v katerih hkrati živi preveč stanovalcev. V sobah je po pet do deset delavk. Najemnina je sicer nizka, vendar pa so zaradi slabih prometnih povezav delavke, zlasti v poznih nočnih urah izpostavljene spolnem nadlegovanju in zlorabam. V ruralnih območjih živijo delavke v kmečkih hišah, kjer pa ni nobene prenatrpanosti, saj je namen ustanavljanja tovarn v teh območjih ravno ta, da se lahko delavci vozijo v službo od doma, kolikor se le največ da.

Zaposlitvene možnosti žensk so se sicer vidno povečale, vendar pa je odsotnost možnosti za vertikalno mobilnost obnovila spolno določeno hierarhijo na trgu dela.

3.3.4. Delavke na domu

Proizvodnja oblačil za prodajo na domu je priljubljena oblika dela za ženske v neformalnem sektorju. Gospodinjstva v nekaterih vaseh v okolici Colomba so od razcveta uvozno nadomestne industrije v 70.-ih od tekstilnih tovarn kupovala neobdelano blago ter proizvajala oblačila in tekstilne izdelke za otroke, ženske in dom, še zlasti za nezahtevne kupce. Z liberalizacijo trga so se njihova podjetja razširila, trgovci so odprli trgovine, podpogodbениki pa so začeli za proizvodnjo oblačil izkoriščati žensko delovno silo na domu.

Večina žensk v tem delu tekstilne in oblačilne industrije je starejših, kot so tiste v tovarnah, saj jih je kar okoli 85% starih med 30 in 59 let. Možje teh žensk so večinoma mestni delavci, okoli 35% teh delavk pa ima končano srednjo šolo. Večina se jih je oprijela tega dela, ker so želele pomagati družinskem proračunu, hkrati pa so morale združiti materinstvo, skrb za otroke in ekonomsko aktivnost.

Od delavk na domu jih je približno tri četrtine samozaposlenih, okoli 17% pa jih dela kot del podpogodbene verige, v večini primerov gre za šivanje. Večina jih je že

pridobila svoje lastne šivalne stroje. Redko delajo več kot osem ur, ponoči pa po potrebi, ko jih priganjajo roki za oddajo. Samozaposlene ženske prodajajo svoje izdelke trgovinam in lokalnim trgovcem. Delavke v podpogodbeni verigi pa izvajajo naročila in jih oddajajo podpogodbenikom ali posrednikom.

Delavkam na domu je prihranjena trda tovarniška rutina in nadzor nad delom, vendar pa so podpogodbence prepuščene milosti posrednikov, ki niso naklonjeni pošteni delitvi dobička, samozaposlene pa morajo tekmovati na odprtem trgu in so izpostavljene zlorabam trgovcev. Posledično tudi njihovi zaslužki niso zelo veliki, kar približno 37% jih zasluži manj kot 2000 rupij na mesec, kar je pod nacionalno mejo revščine, le okoli 30% pa jih zasluži med 4000 in 6000 rupijami na mesec. Kljub temu, da ne zaslužijo veliko več kot tovarniške delavke, pa bi jih kar 80% nadaljevalo dosedanje delo, saj se jim je po njihovih besedah zaradi tega dela dvignila samozavest. Počutijo pa se tudi bolje v širši družbi, saj se je kljub nizkem dohodku, zaradi dela njihov status navadnih gospodinj dvignil.

Te delavke so se odzvale na nove možnosti zaposlitve v tržnem gospodarstvu, ne da bi zanemarile odgovornosti in dolžnosti matere in žene. Njihovi dohodki so nizki, vendar pa ekonomsko niso v tako slabem položaju v primerjavi z drugimi slabo plačanimi delavkami v neformalnem sektorju. Tak način dela je bil, oziroma je, pomemben tudi za vdove, ki so v veliko primerih začele s svojim podjetjem in ga skupaj s svojimi hčerami širile. Še posebej pa je pri teh delavkah potrebno izpostaviti izboljšanje samospoštovanja in pomoč v preživetju družine ter možnost vertikalne mobilnosti, v smislu zasebnega podjetništva in razširjanja svoje dejavnosti.

3.3.5. Delavke v tovarnah tekstila

Tekstilna industrija strojnih statev je bila vzpostavljena že pred reformami iz leta 1977. Z reformami je država ustanovila nekaj velikih tekstilnih tovarn v letih 1979 in 1980, ki pa so bile potem v 80-ih večinoma privatizirane. Podatki v nadaljevanju poglavja so iz raziskave, ki je bila izvedena v eni izmed teh velikih tovarn, ki je bila še v 70-ih majhno zasebno podjetje, katerega je kasneje prevzela in razširila država. Ker je pod vodstvom države utrpela velike izgube so jo privatizirali, v 80-ih je dvakrat zamenjala lastnika, potem so se razmere uredile in je sedaj stabilna pod trenutnim lastnikom.

Ta tovarna je locirana na severozahodu otoka in kot v primeru tovarn oblačil delavci in delavke večinoma prihajajo iz majhnih kmečkih ali industrijskih družin. Večina delavk je starih od 20 do 29 let (63,3%), moški pa pripadajo višji starostni skupini. 56,7% delavk je poročenih, njihova stopnja izobrazbe pa je višja od delavk v tovarnah oblačil, saj jih ima kar 76,7 % končano srednjo šolo in le 20% jih je takih, ki niso končale srednje šole. Na trenutnem delovnem mestu jih 3,3% dela manj kot pet let, 20% pa jih je bilo v tej tovarni zaposlenih že več kot 10 let, le nekaj pa od začetka delovanja tovarne. Profil teh delavk je torej malo drugačen od tistih v tovarnah oblačil. Dve tretjini se jih je za to delo odločila, ker so potrebovale vir dohodka, ena tretjina pa zato ker niso mogle najti nobene druge službe.

Čeprav tudi tu večina žensk dela za stroji (80%), pa jih je ena petina zaposlena kot poučevalke, asistentke v laboratoriju in nadzornice. Uprava je torej ženskam omogočila dostop do vsaj srednje razrednih zaposlitev, še vedno pa kar 60% žensk ne pričakuje kakršnegakoli napredovanja. Mesečne mezde so višje kot v tovarnah oblačil, med 3500 in 7000 rupijami, zaposlitve srednjega razreda pa so plačane med 8000 in 10.000 rupijami. Delavcem, tako moškim kot ženskam, so zagotovljene vse ugodnosti, zahtevane po zakonih, poleg tega pa še čaj, obroki, uniforme in ostalo.

Čeprav je večina zaposlenih zadovoljnih s svojim delom, pa obstaja tudi negotovost ohranitve zaposlitve. 90% žensk je sicer stalno zaposlenih, vendar pa jih 26,7% še vedno nima delovne pogodbe, polovica jih je celo prepričanih, da jih lahko kadarkoli brez nadaljnega odpustijo. Nihče načeloma ne dela dolgih nadur, delajo pa tudi ponoči. Tudi v tej tovarni se je večina zaposlenih pritoževala zaradi neprimernih delovnih razmer, v obliki prahu, kemikalij, hrupa, strojev in pomanjkanja zaščitne opreme, ki lahko povzročijo trajne posledice na zdravju zaposlenih.

V službo se 43,3% delavk vozi od doma, 20% jih živi v skupnih sobah, ostale pa živijo pri drugih družinah. Za poročene ženske ni lahko združevati delo in družino, vendar so njihovi partnerji veseli njihove ekonomske aktivnosti, kot vira dodatnega dohodka družine. Za razliko od oblačilnih delavk so delavke v tekstilnih tovarnah občutile, da se jim je družbeni status povišal.

3.3.6. Delavke na ročnih statvah

Med negativnimi posledicami makroekonomskih reform sta bili tudi propad lokalnih industrij in nenehno pomanjkanje razvoja na ruralnih območjih. V 60-ih in 70-ih letih je zaščitena in subvencionirana industrija tekstila na ročnih statvah v vaseh cvetela in omogočala zaslužek ženskam. Po njihovem stečaju med leti 1978 in 1980 je bilo veliko centrov zaprtih, ženske, ki so ostale brez dela pa so iskale druge načine preživetja, pogosto neuspešno. V nekaterih vaseh pa je industrija s pomočjo države preživela.

Delavke na ročnih statvah v vaseh v okrožju Kurunegala, ki so bile vključene v raziskavo, so se tega dela lotile zaradi pomanjkanja drugih zaposlitvenih možnosti. V tem delu tekstilne industrije moških ni. Te ženske so iz kmečkih družin, njihovi možje pa so kmetje ali delavci. Večina (60%) jih je starejših od 40 let, 66,7% pa jih je poročenih. Stopnja izobrazbe je precej visoka, saj jih ima kar 36,7% končano srednjo šolo, 50% pa jih je srednje izobraževanje zapustilo, preden so jo končale. Ker kljub naporom in srednji šoli niso mogle dobiti druge zaposlitve preko države in drugih delodajalcev, so bile prisiljene vrniti se na vaško produkcijo tekstila z ročnimi statvami.

Polovica delavk je povezanih z državnim centrom Janasalu. Državni oddelek za tekstil nabavi sukanec, ga pobarva, ga razdeli med centre, delavke pa so plačane po izdelanih kosih. Tekstilni oddelek te proizvode proda trgovinam, sejmom in razstavam. Druga polovica delavk je članic Zadružnih tekstilnih družb, ki so zadružne družbe nekdanjih tkalk. Te družbe sledijo zgledu Oddelka za tekstil kar se tiče distribucije materiala in plačila na število izdelkov. Tako oddelek kot Družbe se na trgu soočajo z močno konkurenco, zaradi česar težko prodajo te izdelke. Posledično pa so tudi dohodki teh delavk nizki, od 1500 do 2500 rupij.

Vendar pa se te delavke ne soočajo s težavami v delovnem okolju, kot njihove kolegice zaposlene v tovarnah, poleg tega pa nimajo težav z marketingom, saj njihove izdelke odkupi Oddelek ali družba. Njihova težava je v nizkih plačilih, ki pa so nujna za preživetje družin. S svojim delom niso zadovoljne, vendar pa drugih možnosti nimajo. Kot postranske delavke v industriji z negotovo prihodnostjo je njihova predstava o samih sebi slabša kot pri ostalih delavkah v industriji, nobena od njih pa ne čuti, da bi se jim družbeni status zaradi ekonomske aktivnosti izboljšal.

Jasno je, da mora tekstilna proizvodnja na ročnih statvah še okrevati, po njenem propadu dve desetletji nazaj ali pa se razvijati v nove smeri. Te delavke v vaškem okolju so ostale del takšne proizvodnje, ker druge možnosti niso imele. Njihovo preživetje pa je posledica subvencij, ki jih država kljub izgubam, zaradi zgodovinske zapuščine še vedno nudi.

3.3.7. Odpuščene delavke

Pospešena privatizacija in zmanjšanje obsega javnega sektorja v 90-ih letih je prizadelo tako ženske kot moške zaposlene v storitvenem sektorju in državnih podjetjih. Med podjetji, ki so jih zaprli ali prodali zasebnikom so bili tudi manjši tekstilni centri s strojnimi statvami po celem otoku. Raziskava, ki se ukvarja z posledicami tega sklopa makroekonomskih reform je zajela delavce v tekstilnih centrih enega okrožja v osrednji severni pokrajini in dveh okrožjih v južni pokrajini.

Ti delavci so bili odpuščeni med leti 1991 in 1995. Dve tretjini delavk sta bili zaposleni v centrih, ki so jih zaprli, ena tretjina pa v tistih, ki so jih privatizirali. V času odpuščanja je bila večina žensk stara od 35 do 49 let (80%), torej v njihovih ekonomsko produktivnih letih, večina pa jih je bila tudi poročenih, 45% jih je imelo srednješolsko izobrazbo, 51% pa je ni končalo. Veliko jih je bilo že dolgo zaposlenih, 20% od 20 do 27 let, 73,3% od 10 do 20 let in le 6,7% manj kot 10 let. Zaslужek večine je bil v povprečju od 2500 do 4000 rupij.

Kar 60% delavk se ni zavedalo ukrepov, ki so vodili v njihovo odpustitev, podjetja pa so jim dala kompenzacijske pakete, večina – 66,7% - jih je tako dobila od 18.000 do 38.000 rupij. Prejele pa so tudi konsolidirane penzije, torej več penzij naenkrat, še naprej pa so prejemale mesečne penzije, kar je dokaj nenavadno za DVR, saj običajno teh ukrepov drugod po DVR ni. Težava šrilanških delavk je v tem, da so te kompenzacijske pakete in konsolidirane penzije večinoma porabile za odplačevanje dolgov ter za popravilo in gradnjo hiš, izobraževanje otrok, zdravstveno oskrbo in ostale družinske izdatke. Zelo malo ali nič jih je ta denar investiralo v odprtje malih trgovin, kupilo šivalni stroj ali kaj podobnega.

Večina jih je iskala druge zaposlitve. 10% delavk je našlo delo v drugih tekstilnih tovarnah, ki pa so jih ravno tako kmalu zaprli, 8,5% jih je bilo samozaposlenih z

mesečnim dohodkom od 600 do 2000 rupij, 3,3% pa so obdelovale lastno zemljo in zaslužile okoli 1000 rupij mesečno. Praktično nobena ni imela drugih virov dohodka razen lastne zemlje, večina pa se jih tudi ni mogla zanašati na pomoč razširjene družine. Večina jih pravi, da so njihove penzije in trenutni dohodki nezadostni za življenje, kar 46,7% pa jih je v dolgovih. Njihova kvaliteta življenja se je zelo poslabšala, odpustitev jih je tudi čustveno razburila, soočajo pa se z zelo negotovo prihodnostjo.

Mednarodno in nacionalno povpraševanje po poceni ženski delovni sili in makroekonomske reforme na Šri Lanki po letu 1977 niso zagotovili boljših pogojev za delavke v tekstilnem sektorju. Še več, poslabšali so jih. V času pospeševanja proizvodnje in še posebej izvoza tekstilnih izdelkov so razvojni načrtovalci pozabili, da morajo te ženske igrati več vlog hkrati. Na eni strani se od njih pričakuje izpolnjevanje dolžnosti matere in žene, na drugi strani pa morajo (pogosto tudi kot edine) prispevati v družinski proračun. Posledica te 'pozabljivosti' pa je vodila k temu, da danes oblike ženskega dela v tekstilnem sektorju ali preveč poudarjajo vlogo ženske doma (delavke na domu) ali pa poskušajo čimbolj izkoristiti njihovo delo za gospodarski razvoj (EPZ-ji).

Rast tekstilnega sektorja je bila tako hitra, še zlasti v primeru oblačilne industrije, da se človeški viri niso uspeli razvijati z istim tempom. Ta razlika v rasti je omogočila zelo hitro službeno napredovanje upraviteljem in managerjem na nižjih in srednjih položajih. Vendar pa so pri tem spregledali potrebo po pravilnem usposabljanju na vseh nivojih. Zaradi pomanjkanja znanja so se npr. nadzorniki zatekali k taktikam prisile v odnosu na podrejene, da bi vzdrževali produktivnost¹⁹. Ko v ta kontekst vključimo še v ugotovitve iz prejšnjih poglavij o spolni neenakosti na delovnih mestih v tekstilnem sektorju in v zaposlovanju v tem sektorju nasploh je jasno, da je eden od vzrokov slabega položaja delavk v tekstilnem sektorju na Šri Lanki pomanjkanje primernega izobraževanja in usposabljanja. Uposabljanje za tehnične, organizacijske in managerske naloge na vseh nivojih, tako delavk kot tudi moških, ki so jim nadrejeni, ne bo samo izboljšalo kapitalne in delovne produktivnosti, temveč bo tudi znižalo psihološki pritisk na delavke, kar bo povečalo njihovo motivacijo za delo.

¹⁹ Labour Issues in the textile and clothing industry: A Sri Lankan Perspective 1999
<http://www.ilo.org/public/english/dialogue/sector/papers/tclabor/tclabor3.htm> (12.8.2004)

4. Izzivi prihodnosti

Namen te diplomske naloge ni ugotavljati ali naj se trg tekstilnih izdelkov liberalizira ali ne in tudi ne gre za izzivanje neoliberalnih teorij svobodne trgovine, namen je le opozoriti na, oziroma ugotoviti, možne posledice za najbolj ranljive segmente ljudi, ki jih bo takšna liberalizacija tako ali drugače doletela. Zato pa je potrebno razumeti trenutne trende v svetovni trgovini in značilnosti globalne ekonomije. V tem poglavju bom zato poskusila tudi umestiti tekstilni sektor na Šri Lanki in ukinjanje določil MFA v svetovno gospodarstvo.

Stari motorji rasti – zemlja, kapital in naravni viri – niso več tako pomembni kot nekoč. Zaradi tehnoloških sprememb v kmetijstvu industrializirani svet proizvede več hrane kot je potrebuje. Kapital je za določeno ceno na mednarodnem trgu praktično neomejeno dostopen za projekte, ki generirajo dohodek, naravni viri pa so pospeševali rast v zadnjem času le v nekaj državah, večinoma na Bližnjem vzhodu. Ti viri, zaradi katerih so države tradicionalno bogatele, sedaj nadomeščajo kakovostne lastnosti zaradi katerih se izboljšuje kvaliteta, organizacija, motivacija in samo-disciplina ljudi, ki v takšnem okolju živijo. To izhaja iz pogleda, da stopnja človeških veščin postaja vse bolj pomembna v proizvodnji, zasebni storitveni dejavnosti in v javnem sektorju, hkrati pa je nov motor rasti (ponekod pa šele bo postal) učinkovitost v storitvenem sektorju. (McRae 1994: 3 - 24).

Prevladujoče mnenje v političnih krogih v državah v razvoju in v mednarodni skupnosti, ki je države kot so Šri Lanka pripeljalo v gospodarski položaj v katerem je, je bil, da države v razvoju, ki izvažajo primarne produkte lahko izboljšajo svoje pogoje menjave z diverzifikacijo v izvoz industrijskih izdelkov. Na Šri Lanki je to pripeljalo do makroekonomskih sprememb leta 1977. To je bilo pogosto utemeljeno na podlagi Prebisch-Singerjeve teze, ki izraža strukturno tendenco k relativnem zmanjševanju neto barter pogojev menjave primarnih produktov v svetovni trgovini napram industrijskim izdelkom.

Vendar pa s preusmerjanjem v izvozno naravnano industrializacijo in specializacijo v omejeno število panog ne pridobijo vsi narodi enako in avtomatično, potrebne so vizije in predvidevanja o temeljnih trendih tega procesa. Pri tem pa tudi ne smemo pozabiti,

da gre pri ekonomskih teorijah pogosto za modele, ki so idealizirani, ter da velikokrat ne upoštevajo odklonov in negativnih eksternalij teh procesov, ki jih resnični ljudje v DVR, pa tudi v razvitih državah še kako občutijo (nezaposlenost, izkoriščanje), še posebej bolj ranljivi segmenti delavcev, kot so ženske ali migranti.

Eden od načinov spodbujanja svobodnejše trgovine za države, ki se želijo izviti iz neenakih odnosov menjave, je lahko tudi spodbujanje regionalizma (Knutsen 2003). S tem pa se države tudi ščitijo pred negativnimi učinki svobodnejše trgovine, torej z izključevanjem izven regijskih konkurentov. Verjetno bo Šri Lanka ostala vpeta v evropski in ameriški trgovinski blok za produkcijo dokaj kvalitetnih standardiziranih oblačil za srednji cenovni trg, po ugodnih cenah. To bo posledica zaupanja in odnosov, ki si jih je zgradila in zaradi potrebe kupcev po razpršitvi tveganja. Dolgi birokratski postopki znajo namreč ovirati izvoz iz cenovno ugodnejših območij. Vendar pa biti vpet kot ponudnik standardiziranih produktov za srednji cenovni trg pomeni biti vpet v zelo ranljivo pozicijo. Ko proizvajalci začnejo dosegati prenizke dobičke, je verjetnost, da dosednji investitorji še dodatno vlagajo svoja sredstva za izboljšanje proizvodnje, slabi. Še manj pa je verjetno, da bi v takem primeru še več vlagali v trajnostni razvoj te industrije v državah gostiteljicah.

Dandanes se lahko države in regije zaradi globalizacije in razvoja informacijske tehnologije učijo veliko hitreje, hitreje kopirajo ali posnemajo dosežke drugih, zato so tudi najmanj razvite države pod velikim pritiskom, da čimprej naredijo ta preskok in se modernizirajo.²⁰ Razviti svet je imel za to sicer bistveno več časa, vendar pa se lahko manj razvite države iz teh izkušenj veliko naučijo in si prihranijo marsikatero napako. Vsekakor je najpomembnejša lekcija tista o vlaganju v človeški kapital, izobrazbi in razvoju človeških virov. To je tudi eden od argumentov, s katerimi lahko kritiziram trenutno gospodarsko in razvojno politiko Šri Lanke, ki tako gospodarsko pomemben del populacije kot je ženska delovna sila v tekstilnem sektorju ne samo zanemarja temveč prav izkorišča, s tem pa uničuje njihova življenja, prihodnost njihovih otrok in ogroža lasten trajnostni razvoj. Če pustimo ob strani sentimentalno gledanje na vrednost človekovega življenja in njegovo kakovost, in gledamo zgolj iz vidika dolgoročnega

²⁰ Teorije o modernizaciji DVR lepo prikaže Ronald Dore v svojem eseju On the possibility and desirability of a theory of modernization (Whittaker H.D., ur (2001) *Social Evolution, Economic Development and Culture: Selected Writings of Ronald Dore*), str.50-56.

razvoja države, se s takim odnosom Šri Lanka ne bo nikoli izvila iz neenakopravnih odnosov menjave, še več, kvečjemu poslabšala si jih bo. Dodatna težava, s katero se srečuje vrsta držav v razvoju, in Šri Lanka ni pri tem nobena izjema, je tudi ta, da cilji in vizije večine politikov ne presegajo cilja ohranjanja lastne politične moči (Whittaker 2001: 54)

4.1. Posledice opuščanja MFA

Ena najpomembnejših izvoznih kategorij DVR, tekstilni sektor, je bila desetletja izven GATT/WTO in so jo urejali posebni dogovori. Proizvajalci v razvitih državah so bili zaščiteni pred konkurenco iz DVR. Ti dogovori so bili mišljeni kot začasni vendar pa do popolnega prehoda v prosti trg s temi izdelki še ni prišlo. Ukinitvev MFA naj bi prinesla koristi bolj učinkovitim proizvajalcem v DVR, drugim pa naj bi škodila. Še zlasti je stanje tvegano za izvoznice, katerih rast izvoza temelji le na enem ali dveh proizvodih, saj so zaradi velike specializacije oziroma koncentracije izvoza na malo število proizvodov, veliko bolj ranljive za zunanje šoke. Že manjše spremembe v svetovnem trgu tega proizvoda lahko povzročijo hude posledice v državi, katere izvoz je odvisen od tega izdelka. Kar se tiče Azije kot regije na splošno je potrebno vzeti v obzir tudi dejstvo, da izvažajo življenjsko nepomembne proizvode, ki jih svet ne potrebuje, zaradi česar je še dodatno ranljiva, medtem ko azijske države še kako potrebujejo izvoz, da bi preživele (McRae 1994: 82)

Med državami Južne Azije naj bi bila med tistimi, ki bodo z ukinitvijo MFA pridobili, Indija, med tistimi, ki bodo pa skoraj zagotovo izgubili, pa bi naj bila Pakistan in Šri Lanka. Celotna regija je namreč močno odvisna od sistema kvot, še zlasti male države. Šri Lanka je uživala še posebej ugoden status v kvotnem sistemu glede na ostale države v regiji (glej tabelo 4). Poleg tega izdeluje Južna Azija oblačila predvsem za 'buyer-driven' množično prodajo in verige trgovin, ki so v lasti multinacionalnih korporacij. Tako nimajo informacij o gibanjih na končnih trgih in so omejena pri oblikovanju cen svojih proizvodov. Samo Indija in Pakistan imata lastne materiale, potrebne za proizvodnjo, kot je na primer bombaž, pa še tam neprimerne državne politike onemogočajo njihovo optimalno izrabo. Celotna regija ohranja svojo konkurenčnost zgolj na račun nizkih stroškov dela, kar pa po ukinitvi MFA ne bo več omogočalo

ohranjanja konkurenčnosti. Posledično nosi ukinjanje MFA s seboj visoko tveganje za izgubo delovnih mest, znižanja mezd in nazadovanje v kakovosti dela (Appelbaum 2003)²¹.

Ena izmed možnosti za preprečitev najbolj črnih scenarijev je regionalna integracija, ki bi svoj tekstilni sektor podpirala s pomočjo lastnega trga, ki je dejansko zelo velik in razvijala intraregionalno trgovino preko dogovorov z EU in ZDA.

V mnogih državah izvoznih tekstilnih izdelkov je velika težava pri konkurenčnosti dolgotrajnost celotnega proizvodnega cikla. Torej od trenutka ko se poveča povpraševanje po nekem novem tekstilnem izdelku, do trenutke, ko se izdelka dovolj tega izdelka za celoten trg. Zlasti je trajanje tega cikla pomembna v proizvodnji z visoko dodano vrednostjo, kjer je ključni dejavnik, še posebej pri modnih proizvodih, čas nastopa na trgu. Zato so zelo pomembne izboljšave v infrastrukturi, ki podpira tržno logistiko. Državam se tako pogosto priporoča obsežno javno investiranje v ustvarjanje EPZ-jev, zagotavljanje finančne pomoči za razvoj podpornih industrij in odpravljanje različnih zaostankov z npr. vpeljevanjem novih elektronskih metod izmenjave podatkov, hitrejša carinjenja in opravljanje drugih formalnosti. Ker so vse večji finančni viri zelo potrebni za razvoj lokalnih industrij, so potrebne spremembe tudi na tem področju. V to kategorijo tako sodi neposredno državno financiranje za izgradnjo kapacitet v izvoznem sektorju in zagotavljanje finančnih spodbud, kot so znižane tovarnine, znižanje izvoznih stroškov in ostalih davkov (Applebaum 2003).

Še posebej bo ukinitvev MFA prizadela ženske, ki predstavljajo večinsko delovno silo v tekstilnem sektorju, so zelo slabo plačane, velikokrat nosijo večji del bremena za preživljanje svojih družin, nimajo pa dobrih izgledov za pridobitev nove zaposlitve. Zato morajo trgovinske politike držav odražati potrebe žensk in zahteve po delavskih pravicah žensk ter njihove osnovne pravice.

Države izvoznice lahko pridobijo z opuščanjem MFA na račun pravnih pomanjkljivosti v mednarodnih dogovorih o kvotah, vendar pa bodo verjetno del dobička izgubile na račun iskanja teh pomanjkljivosti, ali pa si bodo morale te dobičke deliti z državami

²¹ www.accountability.org.uk/uploadstore/cms/docs/Richard%20P.%20Appelbaum.pdf (16.8.2004)

uvoznicami. Načeloma naj bi Južna Azija kot celota pridobila z ukinitvijo MFA, vendar pa se je potrebno zavedati, da se bodo dobički po ukinitvi povečali kvečjemu zaradi domačih reform (Kathuria, Martin, Bhardwaj 2000)²².

Opustitev kvot bo ustvarila nove priložnosti za DVR, hkrati pa jih bo izpostavila večji konkurenci. Izid pa bo v največji meri odvisen od politike vsake posamezne države. Največ možnosti imajo države, ki bodo znale primerno prilagoditi svojo politiko novim pogojem in izboljšale svojo konkurenčnost.

Po analizah strokovnjakov Svetovne banke, naj bi regija Južna Azija z ukinitvijo MFA pridobila okrog dve milijardi dolarjev na leto, predvsem zaradi povečevanja nekarinskih omejitev v izvozu in zaradi regionalnih dogovorov (Kathuria, Martin, Bhardwaj 2000) .

4.2. Vpliv ukinitve MFA na Šri Lanko

Začetek leta 2005 bo za tekstilni sektor in celotno gospodarstvo Šri Lanke prinesel pomembne spremembe. Tekstilna industrija je namreč zaradi MFA mnogo pridobila, saj je s tem pritegnila tuje investitorje in ustvarila mnogo novih delovnih mest. Vendar pa se zdi, da veliko teh investitorjev ni nameravalo dolgo ostati v državi, kar se kaže v nepripravljenosti uresničevati delavsko zakonodajo ter investirati v podporne industrije, izobraževanje in usposabljanje delavcev, zagotavljanje zadostne blaginje delavcem in pa zelo ozek trg (Dent, Tyne 2001) Zdi se tudi, da tako vlada kot zasebni sektor, ki sta oba veliko pridobila z MFA in na račun delavcev, ne počneta nič kaj veliko na tem področju. Država bi morala nujno razpršiti svojo predelovalno industrijo in zmanjšati odvisnost od tekstilnega sektorja. Znotraj industrije pa bi bilo potrebno razširiti spekter produktov in trg, če želijo da bo panoga preživela.

Čeprav Šri Lanka nudi pismeno in relativno usposobljeno delovno silo pa le ta zaradi nizkih plač in slabih pogojev dela ni dovolj motivirana za konkurenčno produkcijo.

²²Implications of MFA Abolition for South Asian Countries ; www1.worldbank.org/wbiep/trade/services_files/KATHURIA-MARTIN.pdf (8.8.200)

Začeti morajo investirati v tehnologijo in izobraževanje delovne sile za uporabo le-te. Vsekakor pa to zahteva vpletenost delovne sile v načrtovanje in izvajanje novih strategij. Tisti, ki prinesejo tolikšen delež v državno blagajno, bi morali imeti vsaj malo besede pri tem, kako bo njihova industrija, s tem pa tudi njihova življenja preživela in cvetela, in to ne zgolj zaradi pravičnosti temveč tudi zaradi sodobnih trendov.

Po ugotovitvah EIU pa je usklajenost mednarodnih standardov in praks, zlasti v oblačilni industriji na Šri Lanki že začela obrestovati in bi naj bila celo ključni dejavnik te industrije po letu 2005. Ravno zaradi njenih sprejemljivih delovnih praks jo je delavska revizija pod vodstvom EU, ki so jo izpeljali 2003 priporočala kot državo ki naj bo vključena v shemo GSP EU. Posledica tega je bila, da so se carine za izvoz Šri Lanke v EU od sredine oktobra 2003 več kot razpolovile, iz 12% na približno 5%. Revizija dela s strani EU, ki je drugi največji trg za šrilanške tekstilne proizvode, še zlasti poudarja praktično neprisotnost otroškega dela v industriji. (EIU, 2003) To pa ne pomeni, da je uresničevanje mednarodnih standardov dela in praks idealno, v prejšnjih poglavjih moje naloge sem namreč ugotovila, da na mnogih mestih še hudo šepa, zlasti ko gre za žensko delovno silo. Je pa tudi res, da je stanje glede na druge države v regiji in izven nje precej boljše. V končni fazi se tudi ženske v slovenski tekstilni industriji spopadajo s podobnimi težavami.

Rast industrijskega izvoza se je na račun tekstilnih proizvodov povečala za 16,8% v obdobju od januarja do maja 2003. Tempo rasti izvoza oblačilnih produktov, ki raste že od oktobra 2002 skokovito narašča. Okrepili pa so se tudi vse glavne kategorije industrijskega izvoza.

Pet glavnih težav s katerimi se bo morala Šri Lanka spopasti in ki kažejo na to, da se ji po ukinitvi MFA obeta težavno obdobje so:

- a) usihajoča konkurenčnost (majhnost tovarn, relativno visoki stroški dela, pomanjkanje usposabljanja, pomanjkanje investicij v tehnologijo)
- b) močna odvisnost od kvot (doslej relativno visoke kvote glede na druge države)
- c) velika koncentracija na malo trgov (ZDA, EU)
- d) pomanjkanje neposrednih tržnih povezav z glavnimi kupci
- e) močna odvisnost od uvoženih inputov oz. materialov (ne goji bombaža in nima nahajališč nafte)

Od začetka politike odprtega gospodarstva je država močno preferirala delodajalce napram delavcem in to kljub tradicionalno zelo prisotni socialistični ideologiji. Še vedno pa za pritegovanje tujih investorjev najbolj reklamira poceni in visoko produktivno delovno silo, sposobnost ohranjanja nizkih mezd pa je tudi eden od ključnih dejavnikov uspeha EPZ (Dent, Tyne 2001).

Ena izmed težav za ženske pri prilagajanju sektorja novim tržnim razmeram bo verjetno ponovno razvoj tehnologije, za katerega je znano, da je neprizanesljiv do ženske delovne sile. V procesih tehnoloških sprememb so najprej odveč ravno delavke, nova delovna mesta, ki zahtevajo več tehničnega znanja, pa dobijo moški. To ne pomeni, da se ustvari več delovnih mest, ki jih zasedejo moški, tamveč, da so tista delovna mesta, ki po prestrukturiranju ostanejo na razpolago večkrat tehnično bolj zahtevna in zato 'primernejša' za moške. Posledica avtomatizacije je zmanjšanja števila delovnih mest za stroji, torej tistih nekvalificiranih delovnih mest, ki jih v primeru tekstilnega sektorja v veliki večini zasedajo ženske. Povečana avtomatizacija proizvodnega procesa vodi ročno delo v smeri podpogodbenih verig v neformalnem sektorju, kjer je večina delovne sile zopet ženske, ne obstaja pa praktično nobena uredba, ki urejaa to področje. Ker nova tehnologija lahko pomeni izgubo delovnih mest za ženske, bi bilo nujno potrebno na tem področju posvetiti največ pozornosti ravno tem segmentu delavcev, saj je ta fenomen zgolj posledica družbenih predsodkov, tradicionalne vzgoje in prenašanja družbenih vlog, ne pa nekih objektivnih danosti ženske konstitucije.

4.3. Zadnji poskusi preprečiti ukinitvev kvot

Zunanji pritiski na države, da naj odprejo svoja gospodarstva se lahko končajo s katastrofo (Gilpin 2000: 264), lep primer zato je vzhodno-azijska finančna kriza. Obsežni pritoki kapitala lahko resno ogrozijo konkurenčno sposobnost gospodarstva. Poleg tega se s tem povečuje izpostavljenost države zunanjim šokom, to pa v končni fazi pripelje do zmanjšanja njene neodvisnosti pri vodenju ekonomske politike (Mrak 2002: 570; Beenhakker 2001: 44).

Vendar pa še nadaljnja liberalizacija trga ni nekaj samoumevnega, niti nujnega. Kot na primer ugotavlja McRae (1994: 161), obstaja možnost, da je gospodarstvo doseglo

najvišjo politično sprejemljivo stopnjo liberalizacije trga. Vsekakor bi bilo nerealistično upoštevati to možnost. Države in nacionalni interesi so še vedno zelo pomembni v svetovni politiki, ki hodi z roko v roki s svetovnim gospodarstvom.

Sredstvo za doseganje nacionalnih ciljev v transformirajočem svetovnem gospodarstvu je državna intervencija. Zato nevarnosti trgovinskih vojn, tripolarnega sveta trgovinskih blokov niso tako zelo odmaknjene in nerealne. Politika osiromašenja sosedov se meša s filozofijo svobodnega trga. Imamo mešanico neomerkantilizma in laissez faire, zato pa tudi ni mogoče najti novega sistema urejanja svetovnega gospodarstva (Svetličič 1996: 125). Zaradi vsega tega pa tudi ni čudno, da tudi tik pred zdajci, torej le nekaj mesecev pred predvideno ukinitvijo MFA prihaja do političnih pritiskov, lobiranja in poskusov zaobiti ali podaljšati določila dogovorov o popolni integraciji trga tekstilnih izdelkov v svobodno svetovno trgovino.

Junija letos so se v Bruslju zbrali tekstilni proizvajalci iz 16 držav z namenom razvijanja novih strategij za prepričevanje držav, svetovnih podjetij in WTO-ja, da bi podaljšali sistem kvot z novimi mednarodnimi sporazumi. Malo pred začetkom zasedanja je 117 članov ameriškega kongresa podpisalo pismo, v katerem pozivajo ameriškega predsednika Georgea W. Busha in ameriško administracijo naj odobri izredno zasedanje WTO-ja, na katerem bi ponovno premislili o opustitvi kvot za tekstilne izdelke in oblačila. Jedro argumentov opozicije ukinitvi kvot so množične izgube delovnih mest, s katerimi se v postopku odpravljanja kvot srečujejo tudi razvite industrijske države. Od leta 2001 je tako v tekstilnem sektorju v ZDA izgubilo delo 336.800 ljudi. Vendar pa je bil odziv ameriške vlade jasen, uresničili bodo svoje obveznosti v WTO in podprli dokončno ukinitve kvot (Field 2004)²³.

Avgusta letos je uradno poskusil tudi Mauricius, s podporo Bangladeša, in zaprosil za nujno izredno zasedanje WTO zaradi razprave o ukinitvi MFA z januarjem 2005. Tekstilna industrija je podprla predlog o triletnem odlogu ukinitve kvot. Zaradi prošnje Mauriciusa se je skupina 30 trgovskih odposlancev neformalno sestala z generalnim direktorjem WTO Supachaiem Panitchpakdijem, da ugotovili ali obstaja konsenz za

²³ [http://gateway.proquest.com/openurl?url_ver=Z39.88-2004&res_dat=xri:pqd&rft_val_fmt=info:ofi/fmt:kev:mtx:journal&genre=article&rft_dat=xri:pqd:did=0000653491831&svc_dat=xri:pqil: \(5.10.2004](http://gateway.proquest.com/openurl?url_ver=Z39.88-2004&res_dat=xri:pqd&rft_val_fmt=info:ofi/fmt:kev:mtx:journal&genre=article&rft_dat=xri:pqd:did=0000653491831&svc_dat=xri:pqil: (5.10.2004)

takšno izredno zasedanje. Odgovor te skupine je bil jasen, takšen konsenz ne obstaja in prošnja je bila zavržena ²⁴.

Menim, da bo kljub premajhni pripravljenosti tako uvoznice kot izvoznice, do liberalizacije trga tekstilnih izdelkov prišlo, vsaj približno v času, za katerega je predvidena. Vsaj formalno, saj bi bilo za vsako državo tvegano, na silo odstopati od obveznosti, ki jih določajo mednarodni sporazumi. Poleg tega pa se lahko najhujše začetne težave tam kjer bo interes, rešijo tudi z manj formalnimi dogovori o mednarodni trgovini kot je MFA. Dejavniki, kot sta moč posamezne države ali njenega gospodarstva, pa so po mojem mnenju tisti, ki bodo na koncu določili, čigava volja bo obveljala. Če se bo na primer velesila, kot so ZDA, odločila, da je potrebno tekstilni sektor dokončno in popolnoma vključiti v določila WTO januarja 2005, bosta državi, kot sta Mauricius in Bangladeš to težko preprečili.

²⁴ WTO won't discuss textile quotas; [The Journal Of Commerce Online Edition] (2004)
http://gateway.proquest.com/openurl?url_ver=Z39.88-2004&res_dat=xri:pqd&rft_val_fmt=info:ofi/fmt:kev:mtx:journal&genre=article&rft_dat=xri:pqd:did=00000674974781&svc_dat=xri:pqil (5.10.2004)

5. Zaključek in ovrednotenje hipoteze

Ideologije razlikovanja po spolu, ki močno vplivajo na kvaliteto življenja žensk, so še vedno močno prisotne na Šri Lanki. Veliko policy-makerjev in administratorjev tako še vedno vidi žensko kot "odvisno ženo" ali "dodatnega družinohranilca", ki se ga lahko uporabi kot delovno rezervo. Neenaka razdelitev dela v gospodinjstvih se je spremenila zelo malo in kljub razširitvi ženske ekonomske vloge je gospodinjstvo še vedno dojemano kot "žensko delo" – norma, ki jo ženske internalizirajo. Neenaki odnosi moči, ki so najbolj odporni na spremembe se odražajo v moškem nadzoru nad žensko seksualnostjo v obliki posilstev, incesta, spolnega nadlegovanja in v domačem nasilju. Proces izobraževanja žensk ni dovolj opolnomočil, da bi se lahko spoprijele z izzivi sociokulturnih praks, s promocijo enakosti spolov ali da bi se lahko primerno odzvale na spremembe v zunanjem okolju. Medtem, ko ženske na Šri Lanki uživajo visok status glede na ostalo Južno Azijo, morajo vsebine o spolni enakosti šele postati del nacionalnega in lokalnega procesa načrtovanja. Izboljšave na področju družbenih indikatorjev Šri Lanke, kot so visoka pismenost, povečana življenjska doba, zmanjšana rodnost so bile dosežene s splošnim apliciranjem socialne politike, ki ni bila diskriminatorna do žensk, vendar pa hkrati ni stremela k aktivni promociji ženskih vprašanj. Kljub vsem dosežkom ne moremo biti zadovoljni z realno situacijo žensk, katerih večina še vedno živi v ekonomsko prikrajšanih pogojih in okoliščinah.

Kot v ostalih državah v razvoju, so imeli razvojni programi in politike na Šri Lanki različen vpliv na moške in ženske. To je očitno posledica ekonomskih in socialnih struktur, ki odražajo tako spolno neenakost kot predpostavke o spolno opredeljenih vlogah policymakerjev, načrtovalcev in administratorjev, ki razvijajo navidezno spolno nevtralne politike. Vzpostavitev tržno usmerjene makroekonomske politike v poznih 70-ih letih in programov za strukturno prilagajanje, kot tudi gospodarska globalizacija, so imeli pomemben vpliv na ženske. Indikatorji, kot so življenjska doba, pismenost, smrtnost dojenčkov, so impresivni na nacionalnem nivoju in so direktno povezani s tradicionalno visokimi vladnimi investicijami v zdravstvo in šolstvo. Vendar pa UNDP (United Nations Development Programme) ocenjuje, da je revščina še vedno zelo velika (NHD Report, 1998), poročilo pa opozarja tudi na dejstvo, da je kljub temu, da je višje od povprečja azijskih držav kar se tiče enakosti spolov (69%), opolnomočenje žensk v primerjavi z modernimi standardi še vedno relativno nizko (20%). In to kljub temu, da

je bila to prva država na svetu z žensko kot šefom države. Položaja žensk državljanska vojna vsekakor ni olajšala.

Čeprav je bil tekstilni sektor na Šri Lanki predmet že mnogih raziskav, pa ravno del neformalnih delavcev, ki delajo za izvoz ni bil nikoli predmet natančnih raziskav. To pa je pomembno prav za poudarjanje vsebin in težav, s katerimi se soočajo ženske na tem območju, saj predstavljajo veliko večino delovne sile tako v formalnem kot neformalnem delu tekstilnega sektorja. Velik del nekvalificirane ženske delovne sile zajemata ravno tekstilna in oblačilna industrija, ki od leta 1986 ostajata največji izvozni panogi. Delež v celotnem izvozu je leta 1977 predstavljal zgolj 2%, ki je narasel na 21.9% leta 1985 in na 49.1% leta 2000.

Tekstilna in oblačilna industrija sta organizacijsko zelo kompleksni in vsebujeta elemente najnovejših kot tudi zelo starih načinov organiziranja. Organizacija dela, tehnologija in geografija te panoge se zelo hitro spreminjajo, hkrati pa globalne spremembe v tej panogi na veliko negativnih posledic, s katerimi se spopada sodobno svetovno gospodarstvo, še posebej trgovinske napetosti med razvitimi in razvijajočimi se gospodarstvi (Dicken 1999: 283). Te spremembe še vedno povzročajo intenzivna politična trenja.

Zaradi ugotovitev, do katerih sem prišla v tej diplomski nalogi, lahko le delno potrdim hipotezo, ki sem jo postavila na začetku. Res je, da je družbeno okolje tisto, ki determinira vlogo in položaj žensk v tekstilnem sektorju, tudi je res, da bodo na njihovo prihodnost še vedno vplivale tradicionalne in religiozne vrednote, saj je tempo spreminjanja le-teh precej počasen in se v zadnjih petdesetih ali še več letih niso bistveno spremenile. Do neskladja, oziroma delnega neskladja mojih ugotovitev s postavljenimi hipotezami pride pri nacionalnih družbenih in socialno-političnih spremembah ter pri vplivu ukinitve MFA. Večja liberalizacija mednarodnega trga bo imela namreč, v primeru da do nje seveda sploh pride, veliko večji pomen za te ženske kot sem sprva pričakovala, saj bo, oziroma bi vsaj moralo biti tisto, kar bo prineslo tudi velike socialno-politične spremembe. Šri Lanka se bo lahko le z obsežnimi reformami obvarovala pred nezaželenimi posledicami ukinitve MFA. Globalno gledano pa bo imelo odpravljanje ali kakšne druge spremembe kvotnega sistema v tekstilnem sektorju vsekakor velik pomen za življenje tekstilnih delavk tako v Južni Aziji, kot tudi drugod po svetu.

6. Viri in literatura

- Appelbaum R.P. (2003): Assessing the Impact of the Phasing-out of the Agreement on Textiles and Clothing on Apparel Exports on the Least Developed and Developing Countries
<http://www.accountability.org.uk/uploadstore/cms/docs/Richard%20P.%20Appelbaum.pdf> (16.8.2004)
- Asian Development Bank (1999): *Women in Sri Lanka*. ADB
http://www.adb.org/Documents/Books/Country_Briefing_Papers/Women_in_SriLanka/women_in_srilanka.pdf (25.6.2004)
- Athukorala, P.C. (2000) Manufactured exports and terms of trade of developing countries: Evidence from Sri Lanka. *The Journal of Development studies* 36(5), 89-105
- Beenhakker, Henri L. (2001) *The Global Economy and International Financing*. Connecticut in London: Quorum Books
- CIA (2003): *The World Factbook - Sri Lanka*;
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ce.html> (10.8.2004)
- Cole, John (1976) *The Poor of the Earth*. London: The MacMillian Press Ltd.
- Dent K., Tyne M. (2001): Unraveling the MultiFibre Agreement
http://www.cleanclothes.org/legal/01-10_mfa.htm (26.8.2004)
- Department of Census and Statistics, Sri Lanka (2002)
<http://www.statistics.gov.lk/index.asp> (12.8.2004)
- Dicken, Peter (1999) *Global Shift: Transforming the World Economy*. London, Thousand Oaks in New Delhi: SAGE Publications Ltd
- Dickson, A. (1988) *Development and International Relations*. Cambridge: Polity Press
- Field A.M. (2004) Textile manufacturers try to slow the clock. *Journal of Commerce*. 21. 6. :1
http://gateway.proquest.com/openurl?url_ver=Z39.882004&res_dat=xri:pqd&rft_val_fmt=info:ofi/fmt:kev:mtx:journal&genre=article&rft_dat=xri:pqd:did=000000653491831&svc_dat=xri:pqi: (5.10.2004)
- Gilpin, Robert (2000) *The Challenge of Global Capitalism: The World Economy in the 21.st Century*. Princeton: Princeton University Press
- Jayaweera, Swarna (2001) *Continuity and Change: Women Workers in Garment and Textile Industries in Sri Lanka*. International Development Research Centre;
http://web.idrc.ca/fr/ev-58039-201-1-DO_TOPIC.html (1.9.2004)

Knutsen H.M.(2003). Globalisation and the garment industry in Sri Lanka.
Journal of Contemporary Asia 33 (2), 2
<http://proquest.umi.com/pqdweb?index=0&did=000000356112041&SrchMode=1&sid=2>

Košak, Maja (1984) *Ženska delovna sila v deželah v razvoju v procesu prestrukturiranja svetovne industrijske proizvodnje* (Magistrska naloga). Ljubljana, 1984

Labour Issues in the textile and clothing industry: A Sri Lankan Perspective, 1999
<http://www.ilo.org/public/english/dialogue/sector/papers/tclabor/tclabor3.htm>
(12.8.2004)

Library of Congress Country studies (1998): Sri Lanka <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field> (19.6.2004)

McRea, Hamish (1994) *The World in 2020: Power, Culture and Prosperity – A Vision of the Future*. London: HarperColins Publishers

Mrak, Mojmir (2002) *Mednarodne finance*. Ljubljana: Gospodarski Vestnik Založba

Pieris, Ralph (1977) *Asian Development Styles*. New Delhi: Abhinav Publications

Primožič, Samo (1981) *Vpliv določil MFA na preusmeritev tekstilne industrije razvitih držav (diplomsko delo)*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča

Sri Lanka industry: High hopes for garment sector, EIU (Economic Intelligence Unit) ViewsWire, New York, 5.12.2003
<http://proquest.univ.com/pqdweb?index=0&did=000000665057021&SrchMode=1&sid=4> (8.8.2004)

Svetličič, Marjan (1996) *Svetovno podjetje*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče

Todaro, M.P. (1997) *Economic Development in the Third World, Sixth Edition*. New York: Longman

UNIDO (1995): Sectoral impact of the Uruguay Round Agreements: Export of textiles from Asian developing countries. New Delhi, India: UNIDO

Virtual Library: Political History of Sri Lanka,
http://www.lankalibrary.com/pol/pol_history.htm (12.8.2004)

Whittaker H.D., ur (2001) *Social Evolution, Economic Development and Culture: Selected Writings of Ronald Dore*. Cheltenham in Northampton: Edvard Elgar

PRILOGA 1:

Tabela 6 - Indeks človeškega razvoja (HDI) za Šri Lanko in nekatere ostale azijske države:

	INDEKS ČLOVEŠKEGA RAZVOJA		
	1980	1990	1998
ŠRI LANKA	0.648	0.699	0.733
BANGLADEŠ	0.348	0.412	0.461
PAKISTAN	0.383	0.462	0.522
KITAJSKA	0.548	0.619	0.706
INDIJA	0.431	0.510	0.563
MALEZIJA	0.663	0.725	0.772
FILIPINI	0.682	0.713	0.744
TAJSKA	0.643	0.708	0.745
VIETNAM	...	0.602	0.671
HONG KONG	0.792	0.855	0.872
JUŽNA KOREJA	0.722	0.807	0.854

Vir: World Bank, Human Development Indicators Database

PRILOGA 2:

Tabela 7 – Primerjava nekaterih socialnih faktorjev:

	ŠRI LANKA	JUŽNA AZIJA	DRŽAVE NIŽJIM SREDNJIM DOHODKOM
2001			
Prebivalstvo(milijoni)	19.6	1,380	2,164
BNP per capita (US\$)	840	450	1,240
BNP(US\$, milijarde)	16.4	616	2,677
POVPREČNA LETNA RAST (1995 – 2001)			
Prebivalstvo (%)	1.3	1.9	1.0
Delovna sila (%)	2.2	2.4	1.2
ZADNJE OCENE - 2001			
Revščina (%)	25
Urbano prebivalstvo(%)	23	28	46
Življenjska doba(leta)	73	62	69
Umrljivost dojenčkov (na 1000 živorojenih)	15	73	33
Podhranjenost otrok (% otrok pod 5 let)	33	49	11
Nepismenost (% nad 15 let)	8	44	15

Vir: World Bank, Human Development Indicators Database